

ProRail

VISIE OP STATIONS OUTILLAGE

VISIE OP STATIONS OUTILLAGE

ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester

In opdracht van

ProRail

VOORWOORD

Stations zijn belangrijke schakels om Nederland in beweging te houden. Reizigers hechten waarde aan een goed en comfortabel station waar zij gemakkelijk hun weg kunnen vinden en aangenaam kunnen verblijven. Dankzij de nieuwe visie op stationsoutillage zullen de stations in Nederland steeds meer aan deze behoeften voldoen. Met veel plezier presenteer ik u de visie op stationsoutillage.

De visie is ontwikkeld voor architecten en ontwerpers die bij de bouw of verbouw van stations een inrichtingsplan maken. In de visie vinden zij alle informatie die nodig is om stations onderling een bepaalde herkenbaarheid te geven. Daarbij zijn voldoende keuzemogelijkheden aanwezig om maatwerk voor elk station te leveren.

De visie is ook ontwikkeld voor medewerkers die verantwoordelijk zijn voor het onderhoud en beheer van stations. Door te werken volgens de uitgangspunten van de visie krijgen en houden de stations ook op langere termijn de juiste inrichting en uitstraling.

Aan concessieverleners en vervoerders geeft de visie duidelijkheid over wat zij mogen verwachten op een station.

De voorzieningen en objecten waarmee stations volgens de visie ingericht worden, zijn niet alleen fraai en comfortabel. Ze zijn ook getoetst aan andere belangrijke waarden van de spoorbranche: veiligheid, duurzaamheid, onderhoudbaarheid en kostenefficiënte bedrijfsvoering.

De visie is opgesteld door ontwerpbureau Blom&Moors ontwerp openbare ruimte. Dit bureau heeft met veel inzet en inspiratie aan de visie gewerkt, in nauwe samenwerking met ProRail, NS en Bureau Spoorbouwmeester. Al deze mensen wil ik hartelijk bedanken voor hun inzet.

Kees-Jan Dosker
Manager Stations
ProRail

Utrecht, maart 2011

Managementsamenvatting

ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester hebben een gezamenlijke visie op stationsoutillage ontwikkeld. In de visie staat de beleving van de reizigers centraal. Reizigers vinden gemakkelijk hun weg van en naar de trein. De wachttijd kan naar tevredenheid ingevuld worden dankzij de verschillende voorzieningen die de reizigers aantreffen. Het station nodigt uit om mensen te ontmoeten en geïnspireerd te raken door de reis, het station zelf en de omgeving.

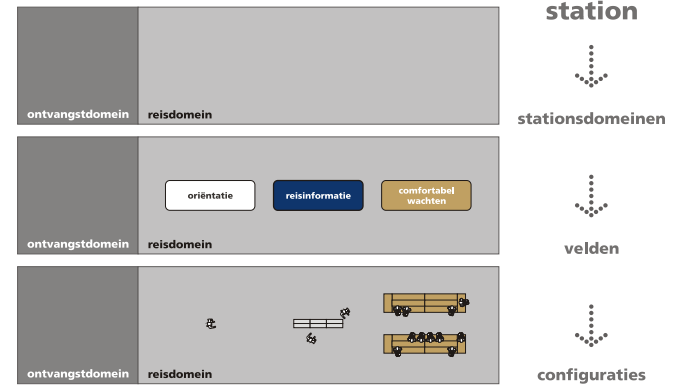
De ambities van ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester ten aanzien van de inrichting en uitstraling van stations zijn eerder vastgelegd in het Stationsconcept en het Spoorbeeld. In de visie op stationsoutillage worden deze ambities verder uitgewerkt. De uiteindelijke doelstelling is om de tevredenheid van de reizigers te verhogen. Reizigers hebben aangegeven behoefte te hebben aan meer comfort: meer beschutting tegen weersinvloeden en meer zitgelegenheid. Stationsoutillage is een middel waarmee dit comfort kan worden geboden. Daarnaast brengt stationsoutillage de identiteit van stations tot uitdrukking en wordt de gewenste ervaring bereikt.

Toolkits

Niet elk station vereist dezelfde outillage. Om het keuzeproces te vergemakkelijken en te beheersen, is voor elke stationscategorie, van klein naar groot, een bijpassende toolkit samengesteld. In de toolkits zijn zowel de ambitie van ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester, als de opties voor aanvulling opgenomen. Daarnaast geven de toolkits de mogelijkheid om bij een aantal objecten te variëren in materiaal- en kleurgebruik.

Inrichtingsprincipes

Het station moet overzichtelijk zijn zodat reizigers zich zonder moeite kunnen oriënteren. Om dit te bereiken worden stations ingedeeld in domeinen: het aankomst-

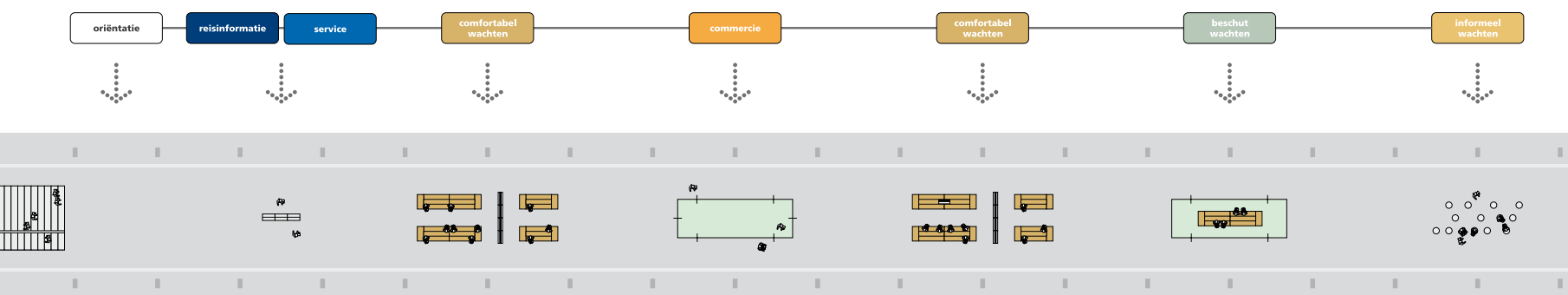

domein, het ontvangstdomein, het reisdomein en het verblijfdomein. Deze stationsdomeinen zijn verbonden door een loopverbindingszone.

Stationsdomeinen worden verder ingericht met velden. Velden zijn plekken die een specifieke functie ondersteunen en die daartoe zijn ingericht met bepaalde objecten. Ze ondersteunen de oriëntatie en reis of juist het verblijf op het station. De velden hebben een vaste volgorde die de logica van de aankomende en de vertrekkende reizigers volgt, waardoor een vertrouwde en herkenbare stationsinrichting ontstaat.

De visie beschrijft hoe de velden worden ingericht; welke objecten bij een bepaald veld horen en op welke wijze deze objecten geplaatst kunnen worden. Clustering van objecten is leidraad. Reisinformatie, kaartverkoop en aanverwante voorzieningen worden zoveel mogelijk geclusterd. Zo vinden reizigers alles wat ze nodig hebben bij elkaar en ontstaat een rustig en aantrekkelijk beeld. Zitobjecten kunnen diverse vormen aannemen, van objecten die ruimte bieden om te werken met een laptop tot objecten waartegen geleund kan worden. Reizigers hebben keuze: om te gaan werken, om met elkaar in gesprek te gaan en om de aankomst van de trein in de gaten te houden.

De voorzieningen zijn royaal bemeten. Zo ontstaan 'grote gebaren' die de reizigers een gevoel van comfort geven en die de ruimte overzichtelijk maken.

De visie geeft inzicht en biedt keuzemogelijkheden, niet alleen in de toepassing van de velden, maar ook in de toepassing van de objecten. Stations zijn tenslotte niet alleen overzichtelijk, er is ook plaats voor kenmerken die passen bij de omgeving of bij de architectuur van het stationsgebouw. Zo ontstaat ruimte voor variatie tussen de stations onderling.

Ontwerputgangspunten

In de visie zijn uitgangspunten vastgelegd voor de vormgeving van de objecten. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen identiteitsdragers en ondersteunende objecten. Identiteitsdragers vormen de basis van een veld en dragen het meest bij aan de herkenbaarheid van dat veld en van het station. Het beschuttingssysteem neemt een bijzondere positie in: er kunnen vier velden in deze identiteitsdrager worden opgenomen.

De overkoepelende beeldtaal voor alle objecten op het station is vastgelegd in de ontwerpprincipes van het Spoorbeeld. Deze beeldtaal is in de visie op stations-outillage verder uitgewerkt en vertaalt de gewenste ervaring en functie naar de uiteindelijke verschijningsvorm van het object. De vormgeving van objecten kan vast of variabel zijn. Sommige objecten, zoals reisinformatievoorzieningen, zien er altijd hetzelfde uit. Deze zijn vast. Andere objecten, zoals comfortabele zitobjecten, zijn variabel en kunnen variëren in materiaal en kleur. Bij de keuze voor materiaal en kleur wordt rekening gehouden met het stationskarakter. Hoe groter het station, hoe groter het materiaal- en kleurgamma waaruit gekozen kan worden.

Profilering

Op het Nederlandse spoorwegnet zijn namens verschillende concessieverleners een groeiend aantal vervoerders actief. Bij hen bestaat de wens om de herkenbaarheid te vergroten op de stations binnen het concessiegebied. Profilering is binnen randvoorwaarden mogelijk op geselecteerde objecten.

Velden voor oriëntatie en reis

velden	identiteitsdragers	ondersteunende objecten
oriëntatie		
reisinformatie *	reisinformatiepaneel	afvalbak
service *	servicepaneel	afvalbak
kaartverkoop *	kaartverkooppaneel	afvalbak

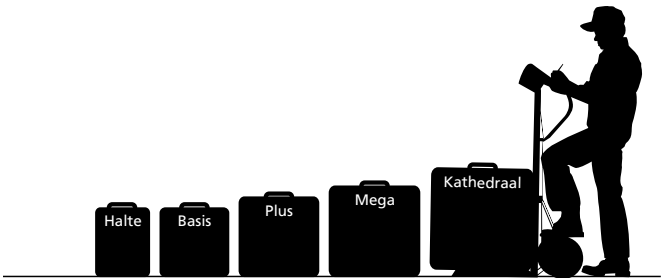
Velden voor verblijf

velden	identiteitsdragers	ondersteunende objecten
comfortabel wachten *	comfortabel zitobject	afvalbak windscherm beeldscherm
commercie	commercieel paviljoen	afvalbak
beschut wachten	verblijfspaviljoen comfortabel zitobject	afvalbak
informeel wachten	informeel zitobject	afvalbak
groen	groenzone groen eiland groenobject	afvalbak

* kan worden opgenomen in het beschuttingssysteem

Beheer en onderhoud

In de visie zijn bij het maken van keuzes beheer- en onderhoudsaspecten meegewogen, dat wil zeggen dat rekening is gehouden met duurzaamheid, kosten, onderhoudbaarheid en veiligheid. Specifieke eisen ten aanzien van beheer en onderhoud van objecten volgen uit de regelgeving van ProRail. Ook is in de visie rekening gehouden met de eisen die vanuit Basisstation aan stations worden gesteld, zoals voor looproutes en circulatieruimte.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	3
Managementsamenvatting	4

1. VISIE OP STATIONSOUTILLAGE

1.1 Inleiding	9
1.2 Ambitie	9
1.3 Kwaliteit van de stationsoutillage	11
1.4 Impressie stationsinrichting	14

2. TOOLKITS

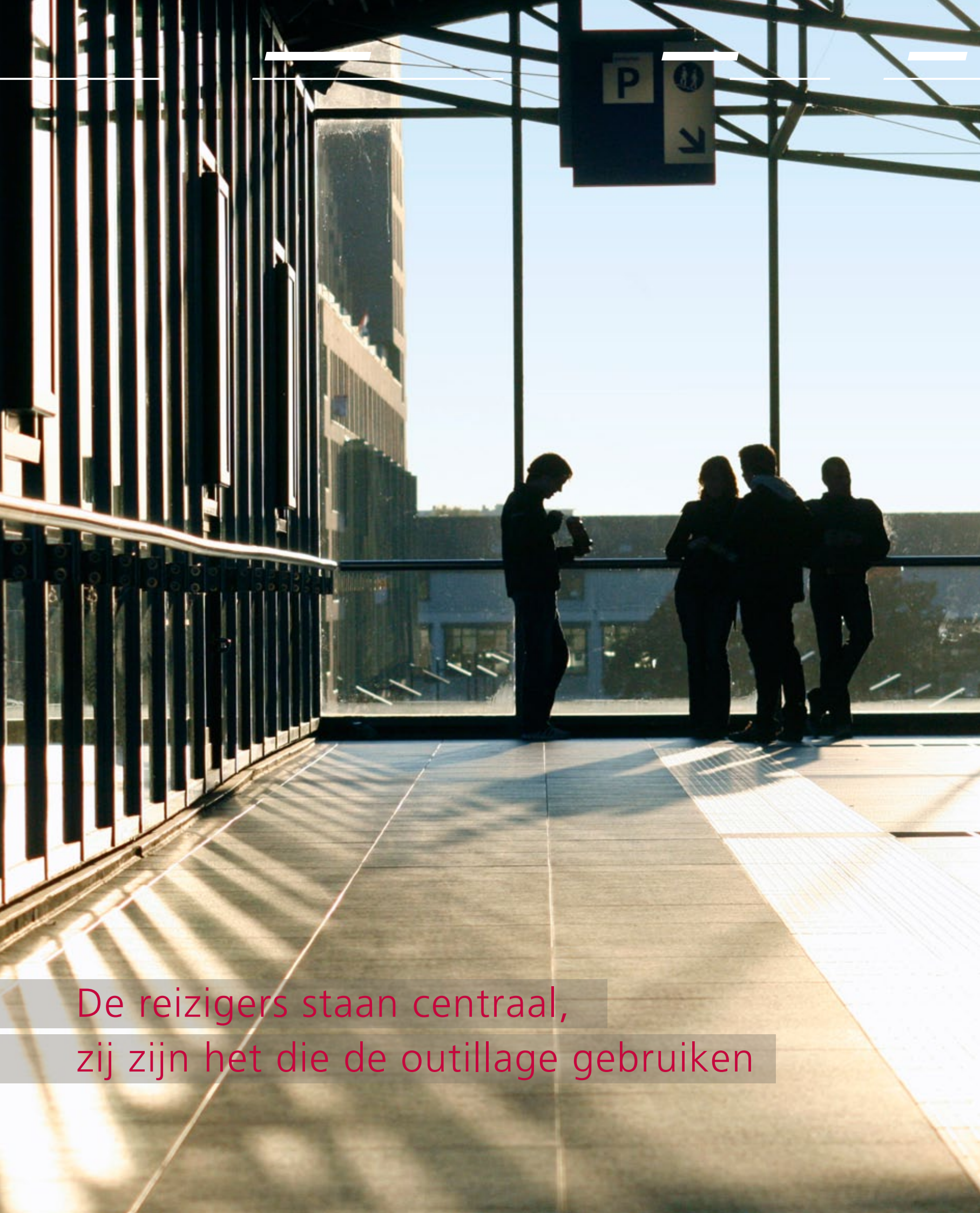
2.1 Inleiding	17
2.2 Stationscategorieën en toolkits	18
2.3 Stationskarakter	20

3. INRICHTINGSPRINCIPES

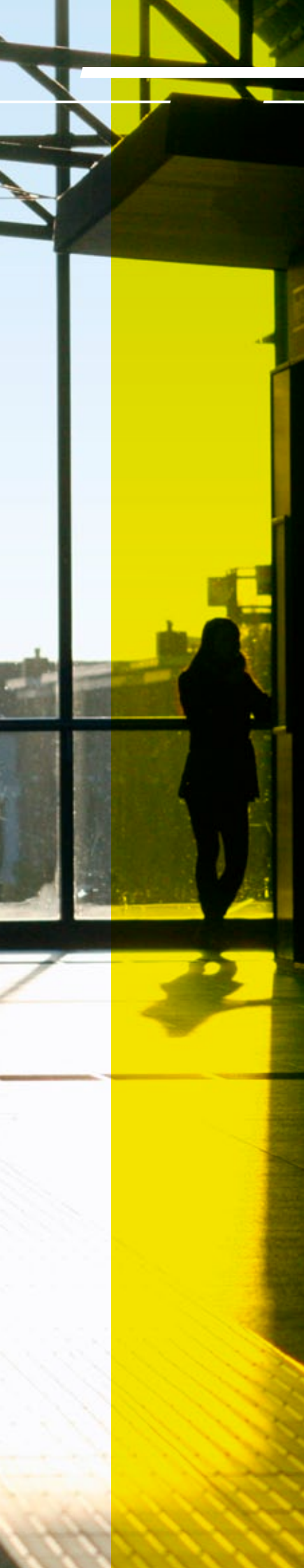
3.1 Inleiding	23
3.2 Stationsdomeinen, velden en objecten	24
3.3 Gewenste ervaring van de velden	24
3.4 Volgorde en samenstelling van de velden	27
3.5 Objecten buiten de velden	29

4. ONTWERPUITGANGSPUNTEN

4.1 Inleiding	31
4.2 Visie op vorm, maat, materiaal en kleur	33
4.3 Profilerings van lijn en vervoerder	36
4.4 Ontwerpuitingangspunten voor outillage	38
Nawoord	51

De reizigers staan centraal,
zij zijn het die de outillage gebruiken

1

VISIE OP STATIONSOUTILLAGE

1 Reizigers

Waar over 'reizigers' wordt gesproken, zijn ook stationsbezoekers en passanten bedoeld.

2 Stationsoutillage

Alle inrichtingsobjecten in het ontvangst-, reis-, en verblijfsdomein alsmede in de loopverbindingszone met uitzondering van OVCP en de retail in het ontvangst- en verblijfsdomein.

1.1 Inleiding

In deze visie staan de reizigers¹ centraal. Zij beleven uiteindelijk het resultaat dat in deze visie wordt beoogd. De inrichting van het station wordt in de toekomst comfortabeler waarmee de treinreis en het verblijf op het station nog aantrekkelijker worden. Deze visie geeft een nieuwe kijk op de inrichting van stations en biedt uitgangspunten voor een nieuwe generatie stationsoutillage². Het doel is om een integrale verbetering van de stationsinrichting te bereiken op alle bestaande, te verbouwen en nieuw te bouwen Nederlandse stations en daarmee de klantwaardering te verhogen.

Met deze visie wordt richting gegeven aan een inrichting van de stations die recht doet aan de beleving van reizigers en het station tot hún station maakt.

1.2 Ambitie

Herkenbaar en toch eigen: zo ziet het station eruit. Groot of klein, landelijk of stedelijk, knooppunt of eindpunt: ieder station is herkenbaar als een onderdeel van het landelijk netwerk. Tegelijkertijd heeft ieder station een eigen karakter, dat voortkomt uit het gebouw, de omgeving of de plaats in het netwerk.

Overall is te merken dat het station volwaardig deel uitmaakt van een groter stationsnetwerk. De stations in dit netwerk verschillen in reizigersaantallen, situering, grootte, architectuur en aanbod aan voorzieningen, maar worden in de basis altijd met dezelfde kwaliteit en principes ingericht. In deze visie is bepaald wat algemeen geldt voor alle stations en wat per station bijzonder mag zijn.

Deze visie gaat over de objecten op het station: waar ze staan en hoe ze eruit zien

Herkenbaar en toch eigen

Stations zijn schakels die stad, dorp, wijk of regio verbinden met het landelijke netwerk. Het zijn plekken met een geheel eigen dynamiek en een eigen publiek karakter. De stationsidentiteit is overkoepelend voor alle stations en wordt zowel vanuit het station als vanuit de omgeving ervaren.

Volgens het Stationsconcept bieden de stations plaats aan verschillende voorzieningen en geven ze toegang tot uiteenlopende mogelijkheden: het station opent je wereld. Ook de outillage draagt hier aan bij. In deze visie is het Stationsconcept vertaald tot op het niveau van de outillage zodat een stationsinrichting ontstaat die vertrouwd is, maar op afgewogen aspecten per station of per stationsruimte nét even anders mag zijn. Ook dit komt tot uitdrukking in de outillage. Een deel van de outillage kan worden afgestemd op het 'stationskarakter' terwijl de herkenbaarheid van het station behouden blijft. Daarmee wordt ieder station een herkenbaar en karaktervol station.

De beleving van reizigers

In deze visie staat de beleving van de reizigers centraal. Zij zijn tenslotte de kritische gebruikers van het resultaat dat in deze visie wordt geambieerd.

Het station inspireert de reizigers door de verschillende mogelijkheden die het biedt. Ze ervaren het station als een plek met een herkenbare identiteit, die op vertrouwde wijze is geordend en door middel van de outillage ook diversiteit in beleving biedt. Het station nodigt uit om mensen te ontmoeten en geïnspireerd te raken door de reis, het station zelf en de omgeving.

Uit diverse onderzoeken is naar voren gekomen dat reizigers op de eerste plaats behoefte hebben aan meer zitcomfort, betere beschutting en een positieve beleving. Deze behoeften vormen de basis van deze visie. Het doel van de vernieuwing is immers dat reizigers het station nóg meer gaan waarderen en het als een aangename plek ervaren. Dit neemt natuurlijk niet weg dat de verwachtingen en wensen van reizigers op een klein station anders zijn dan op een groot station. De visie komt tegemoet aan deze genuanceerde verschillen in verwachtingen.

Voor hedendaagse reizigers is comfort geen luxe maar een basisvoorwaarde. Ze worden graag gastvrij ontvangen met ruime zitplekken, voldoende beschutting, aangename verlichting en verleidelijk groen. Comfort is ook het hebben van keuze: uit verschillende plekken, uit diverse objecten voor een vergelijkbare functie en uit verschillende manieren van gebruik. Comfort en diversiteit zijn daarmee een substantieel deel van de beleving.

Een tevreden reiziger weegt kritisch, waardeert en komt uiteindelijk terug. Een positieve beleving maakt van bestaande reizigers fans en uiteindelijk ambassadeurs. Bij het betreden van een ruimte is voelbaar aandacht besteed aan deze beleving: een station dat goed is in zijn soort, met de juiste dingen op de juiste plek en medereizigers die dit ook waarderen.

1.3 Kwaliteit van de stationsoutillage

Bij het inrichten van een station en het ontwerp of de aanschaf van een object moeten altijd afwegingen worden gemaakt. Deze visie geeft richting aan de ordening en inrichting van de verschillende stationsruimtes en aan de verschijningsvorm van de objecten. Bovendien is bepaald welke objecten aan de verschillende stationscategorieën zijn toebedeeld. Daarmee geeft deze visie argumenten om tot goede keuzes te komen en kwaliteit te waarborgen voor ieder station en ieder object.

Zichtbare kwaliteit

In Nederland zijn geen twee stations hetzelfde. Ieder station krijgt daarom de objecten die er bij passen. Passend bij de grootte, ligging en architectuurstijl en bij de subtiele bijzonderheden die het station uniek maken. Voor iedere stationscategorie is een 'toolkit' beschikbaar. **Resultaat is een beheersbare selectie van objecten en duidelijkheid over de materiaal- en kleurmogelijkheden.**

Alle stations worden
uitnodigend en comfortabel

Alle objecten in het station krijgen hun optimale positie. Door middel van de inrichtingsprincipes wordt bepaald waar en in welke volgorde reizigers de objecten tegenkomen. De ordening van de objecten doet recht aan de reizigersbeleving en ondersteunt de ruimtelijke kwaliteit en overzichtelijkheid van het station.

Resultaat is een consistent en leesbaar ruimtelijk beeld. Er ontstaan herkenbare en aangename plekken.

Alle objecten vertonen een onderlinge samenhang. Binnen deze samenhang is variatie mogelijk. Een aantal objecten kan als het ware 'van jas wisselen' om door middel van variatie in materiaal en kleur aan te sluiten op de verschillende stationskarakters. De verschijningsvorm van ieder object is vastgelegd in de ontwerputgangspunten.

Resultaat is een visie op de objecten waarin samenhang is gewaarborgd en variabelen worden beheerst.

Voelbare kwaliteit

Reizigers hebben bij binnenkomst van het station in een oogopslag overzicht over hun mogelijkheden, en bewegen als vanzelfsprekend door het station. Er zijn efficiënt te gebruiken reisvoorzieningen en ze kunnen kiezen uit verblijfsplekken met een eigen sfeer en karakter. Er is gelegenheid om samen te zitten of juist alleen, met de neus in de krant of in het groen: iedereen kiest de plek die bij hem past en beleeft van daaruit het dynamische schouwspel van ontvangst, reis en verblijf. Een toegankelijk en veilig station is ook een opgeruimd en schoon station en draagt positief bij aan de beleving van de reizigers.

Blijvende kwaliteit

In deze visie wordt een toekomstvaste basis gelegd voor consistentie in beleving. Bestaande en nieuwe stations krijgen een duurzame en beheerbare inrichting. De visie is flexibel en biedt ruimte voor veranderingen en ontwikkelingen, terwijl de veiligheid en beoogde kwaliteit gewaarborgd zijn. Een kwaliteit die voor alle stations in de basis gelijk is en die het mogelijk maakt om veel dingen 'gewoon goed' te doen en tegelijkertijd ieder station bijzonder te maken. Keer op keer, zichtbaar en voelbaar.

Door objecten te groeperen
ontstaan rust, ritme en ruimte

Reizigers krijgen
aangename zitplekken,
betere beschutting
en meer beleving

1.4 Impressie stationsinrichting

Het kleine station: Halte en Basis

Reizigers die een klein station bezoeken vinden een overzichtelijk en compact ingericht station. Relict uit de 19e eeuw, jaren tachtig modern of slechts twee perrons in het landschap; op deze stations bepaalt de outillage vaak de volledige inrichting. Incidenteel markeert een oude boom of een met groen beplant vlak een eilandperron, terwijl langs de zijperrons de beplanting een herkenbaar gebaar maakt.

Wie vanuit de omgeving het station benadert, herkent het station als hét station, wie vanuit de trein kijkt kan het herkennen als het station van zijn bestemming. Een enkel station heeft een klein stationsgebouw waarin comfortabele zitobjecten een plek bieden om te wachten. Op de meeste stations biedt een beschuttingssysteem een beschermde plek, zowel bij het gebruik van de reisvoorzieningen als bij het verblijf op het station. Reisinformatie, service en kaartverkoop zijn bij de hoofdentree te vinden en zijn door hun clustering duidelijk zichtbaar en herkenbaar. Door de beschutting maken reizigers op hun gemak gebruik van deze voorzieningen. Op verschillende plekken kunnen reizigers zien wie hun reis verzorgt en zich oriënteren op het aansluitend vervoer.

Even wachten op het perron is aangenaam. Reizigers kunnen kiezen hoe en waar ze willen wachten: bij een royale plek met comfortabele zitobjecten die beschut is tegen regen en wind of bij de open zitplekken die wat verder op het perron zijn gelegen. Een lichtaccent boven de beschutte zitplekken geeft deze een zachte gloed, waardoor reizigers zich ook in de avond thuis voelen. Langs de zijkant van het perron of langs een groenzone staan fraaie balustrades of hekwerken waartegen prettig kan worden geleund. De perronvloer oogt rustig en onderscheidt zich subtiel van de omgeving.

Op een station dat wat groter is kan een verblijfspaviljoen aanwezig zijn. Het is een rustige plek met een aangenaam klimaat om te wachten. Van daaruit hebben reizigers aan alle zijden zicht op de omgeving en op de plek voor aansluitend vervoer.

Kunst draagt op deze stations bij aan de beleving van de plek en de omgeving. Een treinreis door afwisselende landschappen geeft een indruk van de diversiteit van de kleine stations. Terwijl de inrichting van deze stations zich schijnbaar lijkt te herhalen, onderscheiden ze zich door hun situering, de beplanting en de kleurstelling van de zitobjecten.

Het grote station: Plus, Mega en Kathedraal

Een grote verscheidenheid aan karaktervolle gebouwen, opvallende kapconstructies en levendige passages kenmerkt de grote stations. Ze maken voelbaar deel uit van de dynamiek van de stedelijke omgeving en bieden ruimte aan grote aantallen reizigers. De outillage maakt onlosmakelijk deel uit van de inrichting, biedt aanvullend beschutting en comfortabele zitplekken. De stationshal verwelkomt de reizigers door middel van herkenbare objecten voor reisinformatie, service en kaartverkoop.

Royale zitplekken bieden eilanden van rust in de dynamiek van de zich bewegende reizigers en de verleiding van winkels en horeca. Soms zijn deze verblijfsplekken ook in de passage te vinden zodat ook daar bij het overstappen een moment van verblijf wordt geboden. Een groep kleurig beplante groenobjecten geeft sfeer aan de stationshal. De verblijfsplekken zijn extra aangelicht en ogen uitnodigend, ook in de avond.

Groot, klein, modern of monumentaal, ieder station heeft een eigen karakter.

Bij aankomst op het perron bekijken reizigers hun mogelijkheden en vinden ze hun favoriete plek om te wachten of nog snel iets te drinken te halen. Na reisinformatie en service volgen royale groepen comfortabele zitobjecten die op ieder station net even anders zijn gegroepeerd. Voor deze stations is een breder gamma aan materialen en kleuren beschikbaar dan op de kleine stations, waardoor ieder station een onderscheidende inrichting heeft die aansluit bij het stationsinterieur. De comfortabele zitobjecten nodigen uit om samen te zitten, te lezen of nog even te werken. Bagage staat niet op de grond maar kan veilig naast de reizigers worden neergelegd. Door de combinatie van zitobjecten met vrijstaande windschermen of een beeldscherm met het laatste nieuws is de reiziger voorzien van alle comfort. In de avond zijn de zitobjecten subtiel verlicht, waardoor het materiaal en de uitnodigende vorm worden geaccentueerd.

Transparante paviljoens bieden ruimte aan commercie of comfortabel verblijf. Het commerciële paviljoen toont zijn interieur zodat passerende reizigers zicht hebben op het aanbod. In- en uitlopende reizigers maken het tot een dynamische plek. Het verblijfspaviljoen is ingericht met comfortabele zitobjecten en goede verlichting. Een bijzonder plafondarmatuur geeft de ruimte meer interieurkwaliteit. Vanuit beide paviljoens kunnen reizigers het stationspanorama overzien. Commerciële automaten en reclame voegen zich rustig in het geheel. De paviljoens zijn 's avonds aangenaam en gelijkmatig verlicht. Bovendien blijven de commerciële paviljoens na sluitingstijd als een zacht verlicht baken aanwezig.

Verder op het perron zijn plekken waar groepen informele zitobjecten of groen een andere beleving oproepen. Door de speelse opstelling van de zitobjecten kunnen reizigers kiezen om daar even alleen of juist samen in een groepje te zitten. Op een ander station staan statige groenobjecten gegroepeerd die met hun beplanting een sierlijk gebaar maken. Op weer een ander station bevinden zich markant beplante eilanden waarlangs reizigers in de zon zitten.

Het grootste station, de Kathedraal, valt op door de prestigieuze architectuur. Al in de stationshal is de stad voelbaar, wat de ene keer tot uitdrukking komt in kunst of een uniek zitobject en de andere keer in een levendige groene plek. De perrons hebben extra allure door toepassing van exclusievere materialen en een uitgebreider kleurenpalet voor de outillage. Intrigerende kleur- en lichteffecten in de windschermen vormen een samenspel met de architectuur. De totale inrichting heeft internationale klasse. Kunstwerken geven stof tot nadenken.

Monumentale stations

In alle stationscategorieën komen monumentale stations en stations uit De Collectie voor. Dit kunnen grote, maar ook heel kleine stations zijn. Zij tonen hun glorie door hun bijzondere architectuur. Vaak bevinden zich in deze stations nog authentieke zitobjecten of armaturen die ook nu nog hun dienst bewijzen. Deze mogen tot hun recht komen waardoor reizigers de tijdgeest van de bouwperiode ervaren. De tijdloze kleuren en materialen voor de outillage geven deze stations een hedendaagse chique.

Groot, klein, modern of monumentaal, ieder station is herkenbaar als station en heeft tegelijkertijd een eigen karakter. Met ruimte voor rust en voor de dynamiek van het reizen, voor groen en voor kleur, voor kunst en cultuur, waardoor reizigers zich thuis kunnen voelen.

2 TOOLKITS

2.1 Inleiding

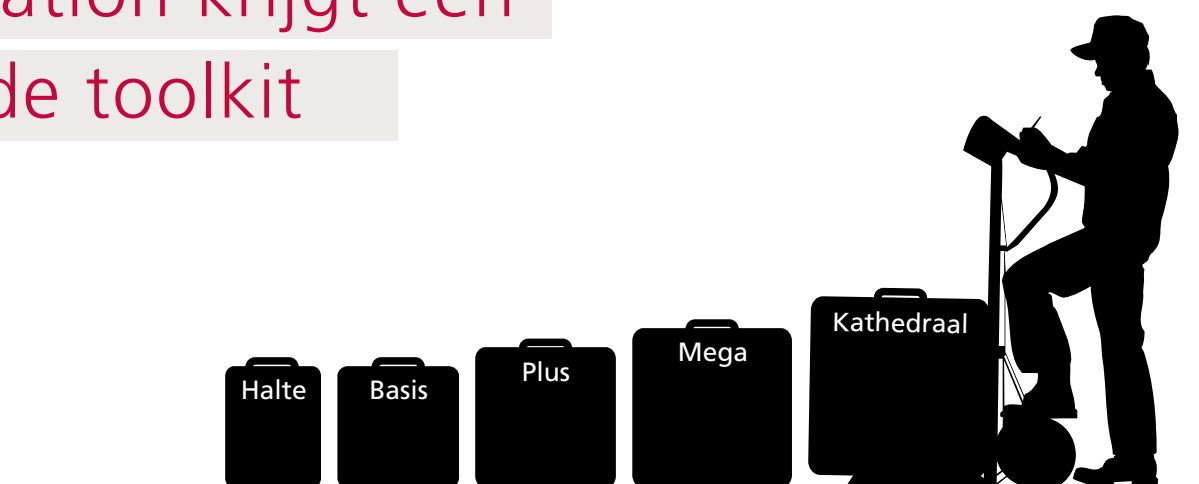
Van Aalten tot Zwolle: zo'n vierhonderd stations inrichten met meer dan honderd verschillende objecten. Dat kan alleen met een overzichtelijk systeem. Per stationscategorie is een **toolkit** beschikbaar met daarin een passend aanbod aan objecten.

Elke toolkit biedt objecten voor een goede basisinrichting volgens de ambitie van ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester. Bovendien reikt de toolkit mogelijkheden aan om deze basis aan te vullen.

Voor een aantal objecten zijn in de toolkit ook de keuzemogelijkheden in materiaal en/of kleur bepaald. Materiaal en kleur van de objecten wordt per station gekozen om tegemoet te komen aan het karakter van het betreffende station.

De toolkits zijn afgestemd op de stationsgrootte en daarmee ook op de verwachting van reizigers. Zij verwachten op een klein station een andere mate aan comfort en beleving dan op een groot station.

Ieder station krijgt een passende toolkit

2.2 Stationscategorieën en toolkits

3 Stationscategorieën

Deze categorieën komen overeen met de categorieën in de Netverklaring.

Halte: minder dan 1.000,

Basis: 1.000 - 10.000,

Plus: 10.000 - 25.000,

Mega: 25.000 - 75.000

en Kathedraal: meer dan 75.000 reizigers.

4 De Collectie

De Collectie beschrijft een selectie van vijftig functionerende stationsgebouwen die representatief zijn voor gebouwen "waarvan de architectonische, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden centraal moeten staan in hun verdere beheer en die waar nodig gerestaureerd moeten worden". De Collectie, Bijzondere stationsgebouwen in Nederland, 2009.

5 Eigenaar station

ProRail en NS Poort

Er zijn vijf stationscategorieën: Halte, Basis, Plus, Mega en Kathedraal. Ieder station is ingedeeld in één van de vijf stationscategorieën³. De indeling in categorieën is onder andere gebaseerd op de grootte van het station, uitgedrukt in het aantal reizigers. Voor iedere stationscategorie is een bijpassende toolkit beschikbaar. In de toolkits zijn zowel de basis, voortkomend uit de ambitie van ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester, als de opties voor aanvulling opgenomen. Daarnaast biedt iedere toolkit een aantal keuzemogelijkheden om het specifieke **stationskarakter** zichtbaar te maken. Ook mogelijkheden voor profilering zijn in iedere toolkit aanwezig.

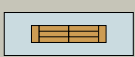
De toolkits zijn afgestemd op de verwachtingen van de reizigers, het aantal reizigers en op de meer landschappelijke context van de kleinere stations of juist de diversiteit en gewenste allure van de grotere stations. Ook de aanwezigheid en grootte van de stationsdomeinen, de beschikbare ruimte en de gewenste mate aan beschutting spelen een rol.

Parallel aan de oplopende stationscategorieën nemen de keuzemogelijkheden voor materiaal- en kleurgebruik toe. Zo krijgt ieder station een passende inrichting.

Meer dan de standaard

Kathedralen, monumentale stations en stations uit De Collectie⁴ hebben een bijzondere architecturale of monumentale waarde. De outillage kan deze bijzondere positie versterken. Onderbouwd en met toestemming van de eigenaar⁵, kan voor een aantal objecten in deze stations van de standaard worden afgeweken.

1. Op Kathedralen kunnen in het ontvangst- en verblijfsdomein specifieke opgaven worden gesteld om bijzondere objecten te selecteren. Hierdoor is extra allure en een nog hoger comfortniveau mogelijk.
2. Op monumentale stations en stations van De Collectie zijn alle vormvarianten en het volledig materiaal- en kleurgamma van de betreffende objecten uit de toolkit beschikbaar. Hierdoor is specifiekere afstemming op het materiaal- en kleurbeeld van de architectuur mogelijk.
3. Op monumentale stations en stations van De Collectie is het mogelijk om authentieke, vaak geïntegreerde objecten te handhaven, te restaureren of aan te passen voor hernieuwd gebruik.

de toolkits	Halte	Basis	Plus	Mega	Kathedraal
reisinformatiepaneel					
servicepaneel					
kaartverkooppaneel					
comfortabel zitobject					
leunobject					
reclamedrager					
afvalbak					
nieuwsmeubel					
windscherm					
verblijfspaviljoen					
commercieel paviljoen					
commerciële automaat					
groen eiland					
informeel zitobject					
perronvloer					
rookzuil					
groenobject					
beschuttingssysteem					
groenzone					

- ambitie
- optioneel
- profilering

.....>
toename in keuzemogelijkheden binnen materiaal- en kleurgamma

2.3 Stationskarakter

Wat is herkenbaar, en wat is eigen? Om het karakter van een station te bepalen en het station in te kunnen richten, worden de kenmerken van het betreffende station geanalyseerd. Het station wordt zo goed mogelijk in kaart gebracht: weten hoe gebouw en omgeving eruitzien, hoe reizigers het betreffende station gebruiken en wat de toekomstplannen op en rondom het station zijn.

6 Ruimtelijk functionele kenmerken

Deze geven een beeld van de opbouw en functie van de ruimtes van het station. Ze zijn bepalend bij het vaststellen van het stationskarakter en geven richting aan plaatsing en materialisering van de objecten. De analyse gaat uit van de huidige situatie, maar ook van toekomstplannen voor station, omgeving of netwerk.

Gebruikerskenmerken

Deze kenmerken geven inzicht in hoe en in welke mate reizigers het station gebruiken. Daarnaast worden ook de kenmerken van passanten, medewerkers, concessieverleners, gemeenten en vervoerders in de analyse opgenomen. De analyse geeft o.a. inzicht in het aantal in- en uitstappende reizigers, in loopstromen en wachttijden.

Belevingskenmerken

Belevingskenmerken geven aan hoe het station en de omgeving door de reizigers worden beleefd.

De stationsanalyse vindt plaats aan de hand van een inventarisatie van de ruimtelijk functionele kenmerken, gebruikerskenmerken en belevingskenmerken⁶. Als conclusie van de stationsanalyse wordt ook het stationskarakter omschreven.

Het resultaat van de analyse is van invloed op de keuze en volgorde van de velden. Door middel van de keuze voor de configuratie van de objecten is het mogelijk de ruimtelijke kenmerken van station en omgeving op elkaar af te stemmen. Vanwege de herkenbaarheid zullen veel objecten er op alle stations hetzelfde uitzien. Toch is het mogelijk om materiaal en kleur van de objecten af te stemmen op het karakter van het station.

De configuraties en de materialen en kleuren kunnen harmoniëren of juist contrasteren om het stationskarakter op een positieve manier te versterken. Zo ontstaat een levendige relatie tussen station, omgeving en outillage en samenhang tussen de verschillende stationsdomeinen.

3. INRICHTINGSPRINCIPES

3.1 Inleiding

De inrichtingsprincipes voor stations zijn gebaseerd op de verwachtingspatronen van reizigers. Reizigers hebben behoefte aan een overzichtelijke ruimte waarin ze snel hun weg kunnen vinden. Ze oriënteren zich met behulp van herkenbare plekken die op vanzelfsprekende wijze uitnodigen tot gebruik, terwijl de bewegwijzering de routing aangeeft.

7 Gewenste ervaring

De gewenste ervaring verwijst naar de ervaring van reizigers bij het gebruik van een stationsdomein, een veld of een object, zoals deze door de eigenaar van het station wordt beoogd.

Voordat de reis begint, hebben vertrekkende reizigers actuele reisinformatie en eventueel een kaartje nodig, om vervolgens op zoek te gaan naar een plek om te wachten op de trein, mensen te ontmoeten of een laatste aankoop te doen. Aankomende reizigers zullen op zoek gaan naar informatie over overig vervoer of over de omgeving, een laatste aankoop doen op weg naar huis of op zoek gaan naar een ontmoetingsplek. In dit proces spelen herkenbaarheid, oriëntatie, sociale veiligheid, geleiding, spreiding, ontmoeting, menselijk contact, service en representatie een rol. De verwachtingspatronen in dit proces zijn vertaald in de gewenste ervaring⁷ per stationsdomein. Om de inrichtingsprincipes vervolgens te kunnen vertalen naar een concreet inrichtingsplan zijn met name de ruimtelijk functionele kenmerken van het betreffende station doorslaggevend.

De inrichtingsprincipes leiden tot een heldere ordening van objecten die de gewenste ervaring oproept en de ruimtelijke organisatie van het station ondersteunt. Er ontstaan herkenbare plekken en daartussen is voldoende circulatieruimte. Hierdoor zijn de ruimtes consistent en leesbaar ingericht.

Reizigers overzien de ruimte en kunnen zich goed oriënteren. Ze kunnen zich naar eigen inzicht zelfstandig en gemakkelijk door het station bewegen.

3.2 Stationsdomeinen, velden en objecten

De objecten krijgen hun plek door het station eerst in te delen in stationsdomeinen volgens het Stationsconcept, vervolgens in deze domeinen de **velden** te positioneren en tenslotte binnen deze velden de objecten te plaatsen.

De stationsdomeinen zijn het aankomstdomein, het ontvangstdomein, het reisdomein en het verblijfdomein. De loopverbindingszone verbindt de stationsdomeinen en ontsluit het verblijfdomein.

Voor ieder stationsdomein zijn meerdere velden te onderscheiden, elk met een eigen beleving en functie. De velden dragen bij aan de ruimtelijke organisatie van het station. Door objecten te clusteren ontstaat overzicht en doorzicht. De circulatieruimte wordt vergroot, waarmee de doorstroming en veiligheid in het station is gegarandeerd. Een beperkt aantal objecten wordt buiten de velden geplaatst. Ook hun positie wordt toegelicht.

Er zijn negen velden waarmee het station kan worden ingericht. Reizigers komen deze velden in een logische volgorde tegen. Voor alle stationsdomeinen zijn principes vastgelegd om tot een passende veldvolgorde te komen. Dat resulteert per station in een **veldenplan**. Het veldenplan is als het ware de basis voor de inrichting waarmee de verschillende functies en de bijbehorende gewenste ervaring hun plek krijgen in de ruimte. Ieder veld heeft bijbehorende objecten die vervolgens in een bepaalde opstelling ofwel **configuratie** worden geplaatst.

3.3 Gewenste ervaring van de velden

De veldvolgorde, de configuratieprincipes en de keuze voor de objecten die in het veld worden toegepast, komen tegemoet aan de gewenste ervaringen van reizigers. Deze ervaringen kunnen per stationsdomein verschillen. De keuzemogelijkheden zijn echter begrensd om een consistente kwaliteit te waarborgen.

De velden dienen primair de herkenbaarheid en het overzicht. Ze geven reizigers vertrouwen en stimuleren de juiste circulatie in de ruimte.

Ieder veld heeft zijn eigen objecten. Deze objecten kunnen echter aan de hand van een aantal verschillende configuratieprincipes worden geplaatst. Daardoor ontstaat variatie, terwijl de velden toch herkenbaar blijven.

Voor ieder veld is in de bijlagen de gewenste ervaring beschreven zodat duidelijk is welke belevingsaspecten binnen dat veld voor de reizigers van belang zijn. Deze omschrijving is een verdere verfijning van de gewenste ervaring in de verschillende stationsdomeinen op basis van het Stationsconcept.

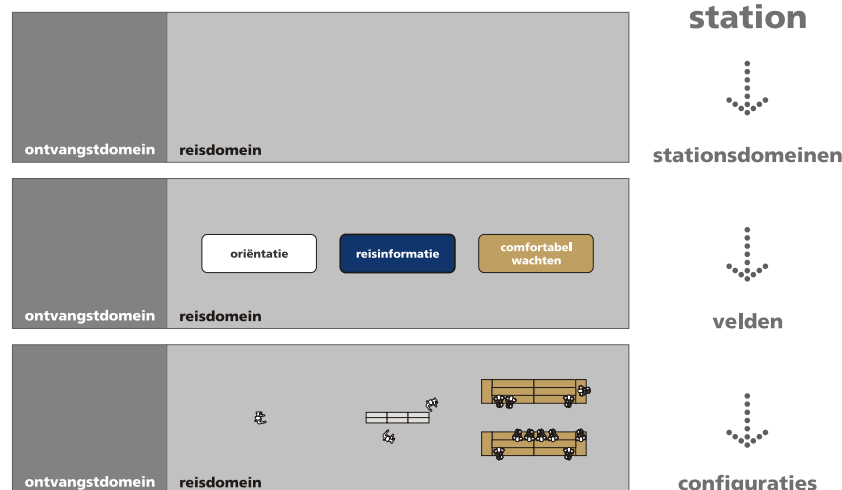
De velden zijn op hoofdlijnen onder te verdelen in twee categorieën: velden voor oriëntatie en reis en velden voor verblijf. In de tabel (pagina 25) is aangegeven met welke identiteitsdragers⁸ en bijbehorende ondersteunende objecten⁹ een veld kan worden samengesteld. Het beschuttingssysteem neemt een bijzondere positie in: er kunnen vier velden in deze identiteitsdrager worden opgenomen.

8 Identiteitsdragers

representeren de identiteit van het station.

9 Ondersteunende objecten

ondersteunen de identiteit van het station.

Velden voor oriëntatie en reis

De velden voor oriëntatie en reis zijn

- oriëntatie,
- reisinformatie,
- service en
- kaartverkoop.

Als reizigers een stationsdomein binnen gaan, willen zij zich allereerst oriënteren op de ruimte en de mogelijkheden die het station biedt. De velden voor oriëntatie en reis zijn dus altijd bij de entree van het stationsdomein te vinden. Ze helpen reizigers om zich zelfstandig en gemakkelijk door het station te bewegen en geven ze het gevoel dat ze welkom zijn. Vertrekkende reizigers kunnen zich hier voorbereiden op de treinreis, terwijl aangekomen reizigers zich er kunnen voorbereiden op de bestemming en het aansluitend vervoer. De velden bieden zekerheid en gemak doordat ze duidelijk herkenbaar zijn en efficiënt te gebruiken. Ze verhelderen de overgang tussen het station en de omgeving en tussen de stationsdomeinen onderling.

De objecten in de velden voor oriëntatie en reis hebben op ieder station dezelfde verschijningsvorm zodat ze reizigers directe herkenning en zekerheid bieden. Waar mogelijk worden de objecten van deze velden geclusterd.

Het veld *oriëntatie* is in ieder stationsdomein aanwezig. Het waarborgt een lege ruimte. Het is het enige veld dat vrij is van objecten. Vanuit dit veld hebben reizigers direct zicht op bewegwijzering, actuele reisinformatie en op de overige velden in het stationsdomein.

Het veld *reisinformatie* biedt reisinformatie over de trein in combinatie met actuele tijdsaanduiding en komt zowel in het ontvangstdomein als in het reisdomein-passage en reisdomein-perron voor.

Het veld *service* kan worden toegepast in het ontvangstdomein, het reisdomein-passage en het reisdomein-perron. In dit veld wordt aanvullende reisinformatie geboden over bijvoorbeeld de samenstelling van de trein, werkzaamheden aan het spoor of de aansluiting op het openbaar vervoer.

In het veld *kaartverkoop* kunnen reizigers een treinkaartje kopen of de ov-chipkaart opladen en/of activeren. Dit veld wordt hoofdzakelijk toegepast in het ontvangstdomein, en in verband met OVCP optioneel in het reisdomein-passage en reisdomein-perron.

Velden voor oriëntatie en reis

velden	identiteitsdragers	ondersteunende objecten
oriëntatie		
reisinformatie *	reisinformatiepaneel	afvalbak
service *	servicepaneel	afvalbak
kaartverkoop *	kaartverkooppaneel	afvalbak

Velden voor verblijf

velden	identiteitsdragers	ondersteunende objecten
comfortabel wachten *	comfortabel zitobject	afvalbak windscherm beeldscherm
commercie	commercieel paviljoen	afvalbak
beschut wachten	verblijfspaviljoen comfortabel zitobject	afvalbak
informeel wachten	informeel zitobject	afvalbak
groen	groenzone groen eiland groenobject	afvalbak

* kan worden opgenomen in het beschuttingsstelsel

Reizigers komen de belangrijkste functies in dezelfde volgorde tegen

Velden voor oriëntatie en reis

velden	ontvangst-domein	reisdomein passage	reisdomein perron	verblijf-domein
oriëntatie	●	●	●	●
reisinformatie	●	●	●	
service	●	○	○	
kaartverkoop	●	○	○	

● ambitie ○ optioneel

Velden voor verblijf

velden	ontvangst-domein	reisdomein passage	reisdomein perron	verblijf-domein
comfortabel wachten	○	○	●	○
commercie			○	
beschut wachten			○	
informeel wachten	○		○	
groen	○		○	

● ambitie ○ optioneel

Velden voor verblijf

De velden voor verblijf zijn

- comfortabel wachten,
- commercie,
- beschut wachten,
- informeel wachten en
- groen.

Na de oriëntatie op de reis verleggen reizigers hun aandacht naar het verblijf op het station. De velden voor verblijf nodigen reizigers uit; ze zijn comfortabel, aangenaam en veilig. Ze verschillen onderling in beleving en opbouw. Daarnaast benadrukken ze de kenmerken van de omgeving en het stationskarakter. Reizigers kunnen hier naar eigen wens verblijven, zodat ze van reistijd 'hun eigen tijd' kunnen maken. Ze hebben de keuze om bijvoorbeeld medereizigers te ontmoeten en te spreken, iets te eten of te drinken, te werken of een boek te lezen of rustig rond te kijken.

De objecten in deze velden zijn gevarieerder en bieden meer mogelijkheden in de uitvoering, waardoor reizigers kunnen kiezen uit diverse vormen van verblijf en stations onderling gaan verschillen.

In het veld *comfortabel wachten* ligt het accent op comfortabel verblijf en ontmoeting. Reizigers kunnen zich laten inspireren door de reis of de omgeving. Dit veld is de basis voor het verblijf op het station

en is daarom in ieder reisdomein-perron aanwezig. Indien er voldoende circulatieruimte beschikbaar is, komt dit veld ook voor in het ontvangstdomein, reisdomein-passage en het verblijfdomein.

In het veld *commercie* kan de reiziger een laatste aankoop doen of wordt een dienst aangeboden. Dit veld is aanwezig in het reisdomein-perron wanneer reisge-relateerde commerciële voorzieningen op het perron gewenst zijn.

Het veld *beschut wachten* biedt reizigers in het reisdomein-perron een comfortabele zitmogelijkheid die volledig beschut is. Dit veld is geschikt voor een langer verblijf en wordt gerealiseerd als reizigersaantallen en de ruimte op het perron het toelaten.

Het veld *informeel wachten* nodigt uit tot meer individueel en ongedwongen verblijf. Indien er voldoende circulatieruimte aanwezig is, kan dit veld worden toegepast in het ontvangstdomein en in het reisdomein-perron.

Het veld *groen* versterkt de relatie met de omgeving en zal daarom vaak ingezet kunnen worden als een sfeervolle beëindiging of begeleiding van de veldvolgorde in het reisdomein-perron. In het ontvangstdomein van een groot station draagt het veld *groen* op verrassende wijze bij aan de sfeer van ontmoeting.

3.4 Volgorde en samenstelling van de velden

De volgorde van de velden is gebaseerd op principes die per stationsdomein zijn bepaald. Ze bieden een aantal keuzemogelijkheden voor de ruimtelijke inpassing. De ruimtelijke inpassing van de gekozen veldvolgorde resulteert in een veldenplan per stationsdomein. Het veldenplan wordt opgesteld vanaf de entree van het betreffende domein. Op basis van het veldenplan kan een inrichtingsplan worden gemaakt door de objecten aan de hand van configuratieprincipes te plaatsen.

Veldvolgorde

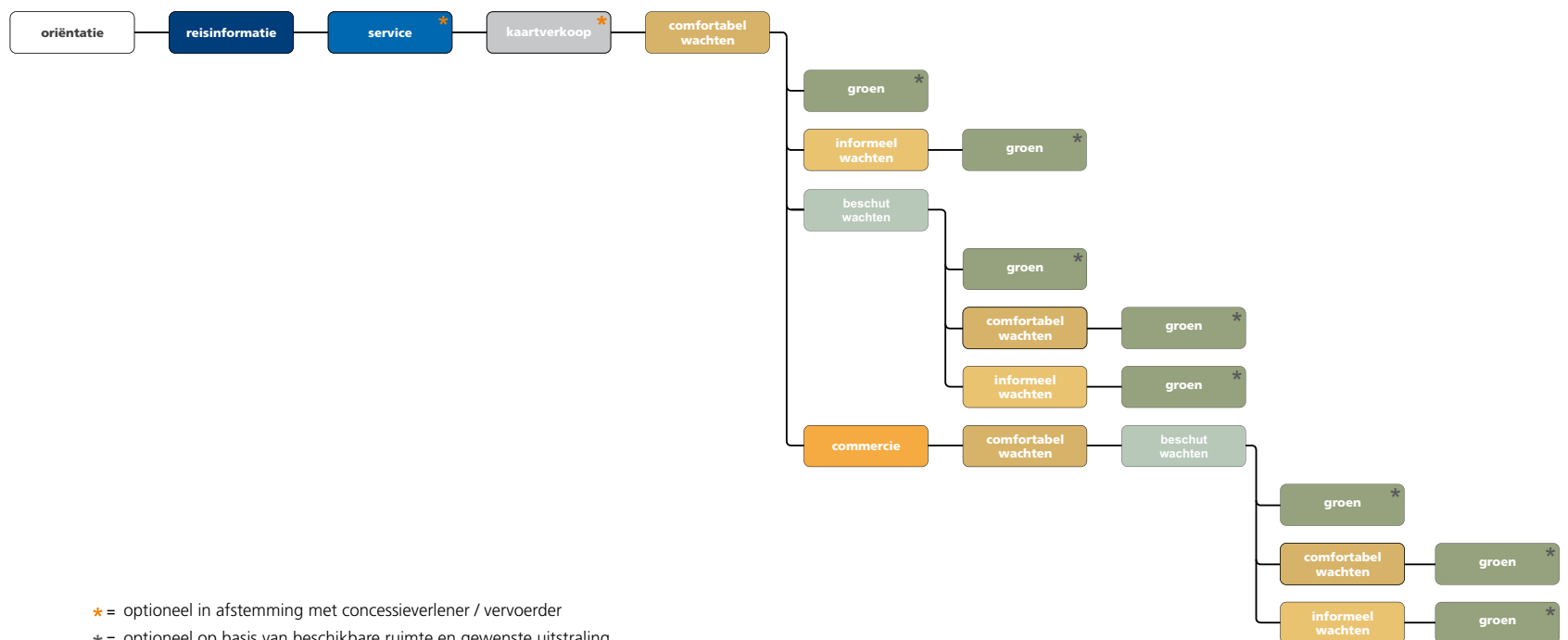
De principes voor veldvolgorde volgen een hiërarchie die de gewenste ervaring van reizigers ondersteunt en past bij de ruimtelijke opbouw van een station.

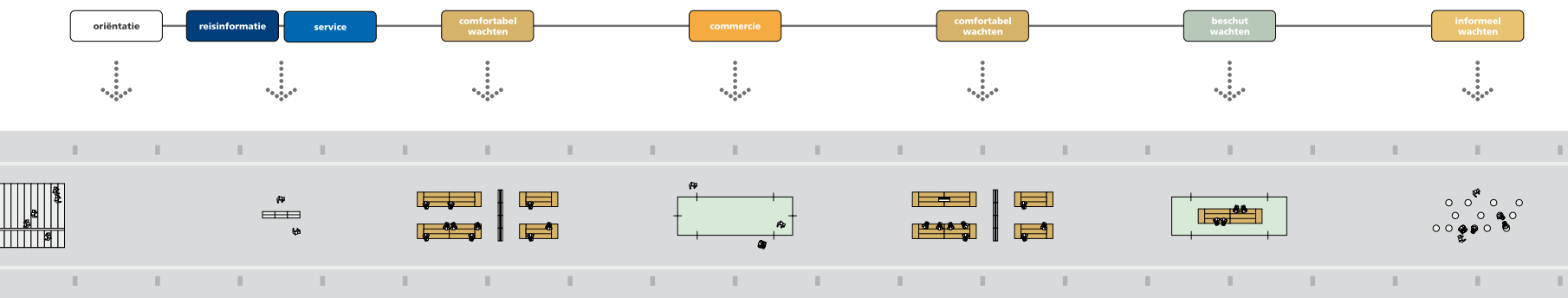
In ieder stationsdomein ontmoeten reizigers als eerste de velden voor oriëntatie en reis. De volgorde staat vast: *oriëntatie*, *reisinformatie*, *service* en *kaartverkoop*. Bij meerdere entrees kan naast een hoofdentree een nevenentree worden onderscheiden. Ook bij een nevenentree zijn deze velden optioneel aanwezig.

Daarna volgen de velden voor verblijf. Keuze en situering van deze velden wordt bepaald door de gewenste ervaring en hangt sterk samen met de specifieke ruimtelijke situatie van het stationsdomein en van het betreffende station. In het ontvangstdomein kunnen de velden *comfortabel wachten*, *informeel wachten* en *groen* worden toegepast. In het reisdomein-passage is het mogelijk, net als overigens in het verblijfdomein, het veld *comfortabel wachten* toe te passen.

Alleen in het reisdomein-perron kunnen alle vijf de velden voor verblijf voorkomen. Reizigers worden na de velden voor oriëntatie en reis altijd welkom geheten door middel van een veld *comfortabel wachten*. Mogelijk is er behoefte aan en ook ruimte voor een veld *commercie* en/of een veld *beschut wachten*. Zijn deze beide velden aanwezig, dan wordt tussen deze beide velden altijd een veld *comfortabel wachten* geplaatst. Voor meer diversiteit in beleving en tevens de beëindiging van de inrichting van het perron zijn de velden *informeel wachten* en *groen* beschikbaar.

Schema veldvolgorde van het reisdomein-perron.

Van veldenplan naar inrichtingsplan

Wanneer er meerdere velden *comfortabel wachten* of *groen* in hetzelfde stationsdomein worden toegepast, dan hebben de configuraties van deze velden een vergelijkbare samenstelling, vergelijkbare breedte en zo mogelijk vergelijkbare lengte. Worden dezelfde velden op een station in meerdere stationsdomeinen toegepast, dan kunnen de configuraties onderling verschillen in samenstelling en afmeting.

Voor ieder stationsdomein zijn de keuzemogelijkheden in de principes voor veldvolgorde in schema gezet en toegelicht in de bijlagen.

Veldenplan

Behalve de gewenste ervaring zijn ook de algemene ruimtelijke kenmerken van het station bepalend voor de volgorde van de velden. Daarom is in de principes voor de veldvolgorde een aantal keuzemogelijkheden opgenomen. De keuzes kunnen worden gemaakt aan de hand van de resultaten van de stationsanalyse. Zo is het aantal en type velden op bijvoorbeeld een perron afhankelijk van het aantal reizigers, de capaciteitsbehoefte, de haltering van de trein en de gewenste spreiding van reizigers. Natuurlijk speelt ook de beschikbare ruimte een rol, zoals de lengte en breedte van het perron en de aanwezigheid van een eventuele overkapping.

Een veldenplan hoeft niet het hele perron te beslaan. Als aan alle bovenstaande voorwaarden is voldaan, kan het achterste deel van het perron leeg blijven.

Het ritme van de aanwezige architectuur is ook van invloed op de positie van de velden. Dit is met name zo in de passage en op het perron, waar dakconstructies of kolommen de ruimte onderverdelen en het ritme bepalen. Ook de perronmasten die op vaste afstand van elkaar worden geplaatst, verdelen de ruimte op het perron. De velden volgen deze ritmes.

De afmetingen van de velden kunnen variëren. In de configuratieprincipes is voor ieder type veld een minimale en een maximale maat bepaald en indien relevant de tussenruimte tussen objecten. Daarnaast is het mogelijk een aantal velden op te nemen in het beschuttings-systeem of de velden voor oriëntatie en reis te clusteren. Per stationsdomein wordt de maat van het veld afgestemd op het ritme en de maat van de architectuur. Velden voor verblijf raken elkaar niet. Rondom ieder veld is voldoende circulatieruimte aanwezig. Een aantal objecten bevindt zich buiten de velden. Deze objecten worden geplaatst in de circulatieruimte, die rondom de velden aanwezig is.

Wanneer er meerdere perrons aanwezig zijn, bestaat er een ruimtelijke relatie tussen velden van hetzelfde type op de verschillende perrons. Velden worden bij voorkeur gespiegeld over de perrons, tenzij hun positie en afmetingen nadrukkelijk moeten worden gerelateerd aan de capaciteitsbehoefte of aan de halteringspositie van de trein. Een toelichting op het spiegelen van velden op perrons is opgenomen in de bijlagen.

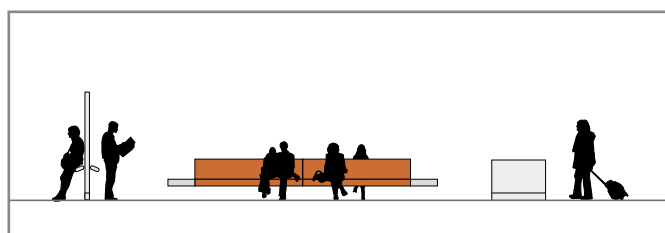
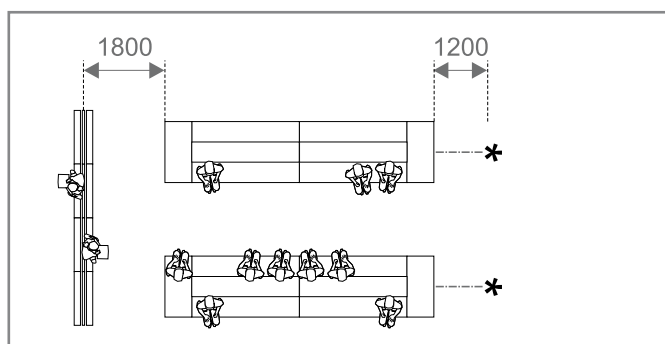
Verblijfsplekken kunnen er op ieder station nét even anders uit zien

3.5 Objecten buiten de velden

Configuratie van objecten

Bij het maken van een inrichtingsplan worden de velden ingevuld met de bijbehorende objecten. De objecten waarmee het veld wordt opgebouwd, worden in een samenhangende ruimtelijke compositie geplaatst om de gewenste ervaring te ondersteunen. Een dergelijke configuratie bestaat uit een identiteitsdrager en ondersteunende objecten. Voorbeelden van verschillende configuraties per veld zijn opgenomen in de bijlagen.

De configuratie van de velden *comfortabel wachten*, *informeel wachten* en *groen* wordt afgestemd op het stationskarakter. In het veld *comfortabel wachten* kunnen verschillende ondersteunende objecten worden toegepast. Op deze manier kan een veld worden uitgebreid om meer comfort te bieden en om in het reisdomein-perron meer diversiteit te krijgen tussen dezelfde typen velden onderling.

Voorbeeld configuratie veld *comfortabel wachten*

Niet alle objecten worden in een veld geplaatst.

Zij zouden de gewenste ervaring van een veld kunnen verstoren, zoals een rookzuil, of door hun afmetingen het zicht kunnen ontnemen, zoals reclamedragers. Voor sommige objecten, zoals afvalbakken, is meer capaciteit nodig dan dat de plaatsing binnen een veld kan bieden en worden dan ook buiten de velden toegepast.

Daarnaast bevinden zich in het station ook objecten die alleen bestemd zijn voor stationsmedewerkers. Deze bevinden zich buiten het directe blikveld van reizigers. De plek van deze objecten is gerelateerd aan regelgeving voor onder meer toegankelijkheid en veiligheid.

Ook de OVCP-objecten, zoals poortjes en OVCP-kaartlezers, bevinden zich buiten de velden. De poorten worden op de overgang tussen ontvangst- en reisdomein geplaatst. In situaties waar dit niet mogelijk is, kunnen de poorten in de loopverbindingszone in het reisdomein geplaatst worden, echter niet op de perrons. Daar waar poorten worden geplaatst, wordt in de nabijheid een oplaadpunt aangeboden dat reizigers in de gelegenheid stelt hun kaart op te waarderen. OVCP-kaartlezers worden op de perrons geplaatst, buiten de velden. Daar waar reizigers overstappen tussen meerdere vervoerders worden overstapzones aangeboden.

De inrichtingsprincipes voor objecten die buiten de velden worden geplaatst staan beschreven in de bijlagen.

4 ONTWERPUITGANGSPUNTEN

4.1 Inleiding

Op alle stations, hoe divers ook, ondersteunt de stationsoutillage de reis en het verblijf. De vormgeving van de objecten is vastgelegd in de ontwerpuitgangspunten. Deze worden gebruikt bij ontwerp, aanschaf en aanpassing van de objecten. De ontwerpuitgangspunten zijn gebaseerd op de ontwerpprincipes voor vorm en maat en de materiaal- en kleurgamma's uit het Spoorbeeld¹⁰.

Uitgangspunt voor de vormgeving van de stationsoutillage is 'eenheid in verscheidenheid'. Veel objecten zien er op alle stations hetzelfde uit, terwijl een aantal objecten als het ware 'van jas kan wisselen'. Hierdoor ontstaat een levendige relatie tussen de outillage en het station en ontstaan subtiele verschillen tussen de stations onderling met gebruikmaking van dezelfde objecten.

In de paragraaf 'visie op vorm, maat, materiaal en kleur' wordt een beeld gegeven van de vormgeving van de outillage. De outillage moet lange tijd prettig in het gebruik blijven. Het is daarom belangrijk dat deze met aandacht voor onderhoud en beheer is ontworpen, en degelijk en zorgvuldig is geproduceerd. De objecten van de stationsoutillage zijn immers onderhevig aan intensief gebruik, wisselende klimatologische omstandigheden en situaties die specifiek zijn voor de spoorse omgeving. In deze paragraaf zijn de belangrijkste beheer- en onderhoudsaspecten beschreven die van invloed zijn op de vormgeving van de outillage.

Bovendien is in de ontwerpuitgangspunten rekening gehouden met de profileringswens van concessieverleners. Deze profilering is voorbehouden aan objecten voor reisinformatie, service en kaartverkoop.

In het laatste deel van dit hoofdstuk is de outillage per objectcategorie omschreven. Daarin komt de visie op de vormgeving van de objecten tot uitdrukking en wordt de specifieke samenhang tussen objecten benadrukt.

10 Spoorbeeld

In de ontwerpprincipes van het Spoorbeeld ligt de overkoepelende beeldtaal vast voor alle objecten op het station. Door consequente toepassing van de ontwerpprincipes ontstaat een herkenbare stijl waarin 'eenheid in verscheidenheid' tot uitdrukking komt.

Identiteitsdragers en ondersteunende objecten

Een station is geen station zonder reisinformatie, beschutting en zitobjecten. Deze objecten hebben een primaire rol in het gebruik door de reiziger en spelen de hoofdrol in de functie en herkenbaarheid van het station. Dergelijke objecten zijn **identiteitsdragers**. Ze zijn het meest uitgesproken in hun vormgeving. Zij vormen de basis van een veld en bewerkstelligen daarin de gewenste ervaring. De overige objecten zijn **ondersteunende objecten**. Zij zijn terughoudend in hun vormgeving en kunnen zowel binnen als buiten een veld functioneren. Wanneer ondersteunende objecten in een veld worden toegepast verfijnen zij daarin de gewenste ervaring.

Deze onderverdeling maakt het mogelijk om de stationsidentiteit te waarborgen, bij vervanging van objecten een consistente kwaliteit te behouden en daarnaast prioriteiten te kunnen stellen bij ontwerp, aanschaf en aanpassing. Voor al deze objecten is de kwaliteit gewaarborgd door middel van de ontwerp-uitgangspunten die per object zijn opgesteld.

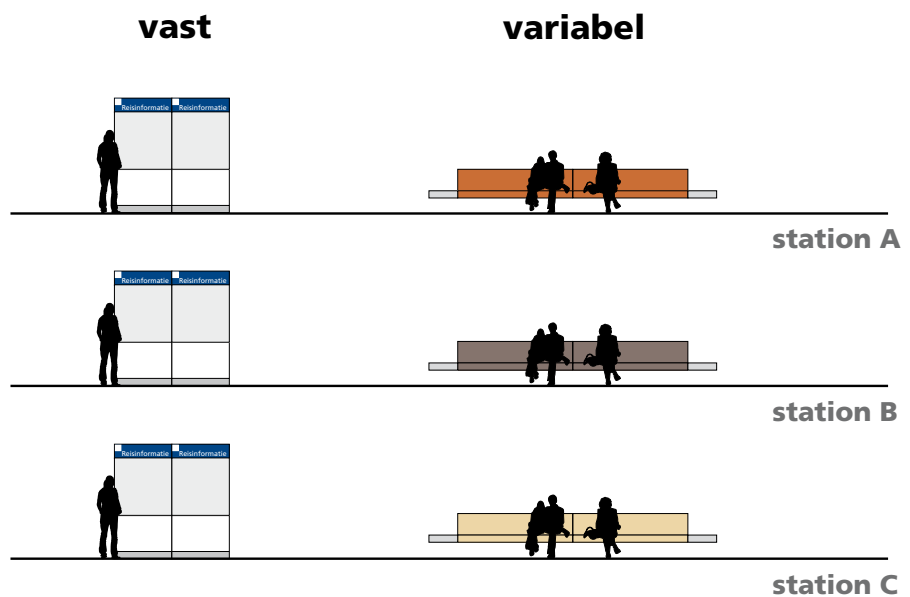
Vormvarianten

Een object kan bestaan uit een reeks vormvarianten ten behoeve van ruimtelijke inpasbaarheid, diversiteit in gebruik of diversiteit in uitstraling. Ten behoeve van ruimtelijke inpasbaarheid in de verschillende stationsruimtes bestaat de reeks van een object bijvoorbeeld uit een geïntegreerde en vrijstaande variant, een hoge of een lage variant of uit verschillende formaten. Daarnaast zijn er vormvarianten om meer diversiteit in gebruik aan te bieden, zoals een comfortabel zitobject dat varianten kent met of zonder rug.

Ook het informeel zitobject kent verschillende vormvarianten waaruit per station een keuze kan worden gemaakt.

Vast en variabel

In Nederland zijn geen twee stations hetzelfde. Er zijn grote verschillen in formaat, bouwstijl en omgeving. Om de herkenbaarheid van het station te waarborgen, is het belangrijk dat de meeste objecten er overal en altijd hetzelfde uitzien. Deze objecten zijn **vast**.

Reisinformatie ziet er overal hetzelfde uit, terwijl de kleur van een zitobject per station kan variëren.

Een aantal objecten kan worden afgestemd op de architectuurstijl en de omgeving

4.2 Visie op vorm, maat, materiaal en kleur

Daarnaast mag ook het stationskarakter worden benadrukt door middel van objecten waarbij het mogelijk is om ze deels in materiaal en/of kleur af te stemmen op hun omgeving. Deze objecten zijn **variabel**, zoals de comfortabele en informele zitobjecten en de groen-dragers.

Voor ieder object is vooraf bepaald of het vast of variabel is en wat de variabele kenmerken zijn. Een object dat vast is, wordt gekenmerkt door een vast materiaal- en kleurgebruik. Een object dat variabel is, kent een materiaal- en kleurgamma waaruit een keuze gemaakt kan worden. Het aantal keuzemogelijkheden is afhankelijk van de toolkit en neemt toe naarmate het station groter is. Uitgangspunt is dat binnen een station de volledige materiaal- en kleurkeuze voor outillage op het stationskarakter wordt afgestemd. De materiaal- en kleurkeuze geldt voor alle stationsdomeinen in het hele station. Hierdoor kan het contrast tussen de stationsdomein worden versterkt. De samenhang tussen de verschillende stationsdomeinen moet daarbij behouden blijven, dus de materiaal- en kleurkeuze van de objecten in het hele station wordt als een integrale opgave benaderd en blijft binnen de beschikbare gamma's.

Alleen op Kathedralen is het mogelijk om het materiaal of de kleur van een object dat variabel is ook per stationsdomein te laten variëren.

De stationsoutillage wordt gekenmerkt door een samenhangende vormtaal en afgewogen materiaal- en kleurgebruik. De outillage past bij de schaal en maat van de stationsomgeving. Ze past bij buiten én binnen, bij de schaal van het landschap, maar ook bij de afmetingen van het stationsinterieur. Ze sluit aan op de diverse architectuurstijlen, is comfortabel in gebruik en wordt efficiënt geconstrueerd. De vormgeving van alle objecten staat primair in relatie tot de gewenste ervaring. Uitgesproken wanneer gewenst en onopvallend waar nodig. Daarnaast spelen ruimtelijke, functionele en beheer- en onderhoudsaspecten een rol.

Dé reiziger bestaat niet, iedere reiziger is anders. Toch wordt de outillage ontwikkeld voor iedereen. Want alle reizigers willen graag snel overzicht, bereikbare functies en gebruiksgemak. Sommige reizigers hebben extra hulp of voorzieningen nodig. Toegankelijkheidsvoorzieningen vormen een geïntegreerd onderdeel van de outillage.

Vorm en maat

De outillage wordt gekenmerkt door royale afmetingen zodat zij zich voegt in de stationsomgeving. Dit komt tot uitdrukking in een ruime maatvoering van alle objecten zodat deze aansluiten op de relatief grote ruimten, van een afstand zichtbaar zijn en voldoende capaciteit bieden bij intensief gebruik. Veel objecten zijn dan ook modulair opgebouwd of aan elkaar te koppelen. Zitplekken zijn royaal zodat reizigers zelf hun zithouding en gewenste afstand tot medereizigers kunnen bepalen. Groen langs of op de perrons heeft maat, zodat het een landschappelijke kwaliteit krijgt. Ook wanneer groen binnen wordt toegepast, maakt het een substantieel aanwezig gebaar.

Royale maatvoering en een warm materiaal- en kleurbeeld verhogen het comfort

11 Productgrafiek

Teksten en pictogrammen die op outillage worden toegepast.

De vormen van objecten vertonen grote onderlinge samenhang wanneer zij zich binnen een zelfde objectcategorie bevinden. In het algemeen wordt de outillage gekenmerkt door rustige, eenvoudige en continue vormen. De vorm van een object is afgeleid van een rechthoek, cirkel of overgangsvorm daartussen, waardoor een samenhangende reeks vormen ontstaat. Ook de plek waar een object staat, heeft invloed op de vormkeuze: grote en rechte objecten hebben waar nodig licht afgeronde hoeken zodat reizigers er soepel omheen kunnen bewegen. Zitobjecten hebben ruim afgeronde hoeken in relatie tot ergonomisch gebruik en objecten die aan de loopstroom staan hebben afgeronde of volledig ronde vormen. Bij direct fysiek contact voelt een vorm of detail prettig aan.

Continuïteit in de vorm en rust in het totaalbeeld komt ook tot uitdrukking in de wijze waarop objecten op de vloer aansluiten. Wanneer zij op de vloer staan sluiten zij zoveel mogelijk vlak aan op de ondergrond door middel van een plint. Zo ontstaan er zo min mogelijk loze ruimtes onder objecten, wordt zicht op bevestigingen of snijwerk in de bestrating verhuuld en lijkt de vloer onder deze objecten door te lopen. Objecten die onder maaiveld worden gefundeerd hebben waar mogelijk een schaduwplint. Het aantal palen en poten wordt zoveel mogelijk beperkt en er wordt gezorgd voor een nette aansluiting op maaiveldniveau.

Veel objecten worden modulair opgebouwd om plaatsing en onderhoud te vereenvoudigen. Ook dan is het object als één continue vorm herkenbaar. Alle constructies zijn solide maar vragen zelf geen aandacht. Er wordt gestreefd naar de minimaal haalbare constructie. Er steken geen opbouw delen, profielen of bevestigingsmiddelen uit. De bevestiging van onderdelen is verholten en de techniek is uit het zicht. Als reiniging, herstel of vervanging nodig is, hoeft dat niet voor het hele object te gelden, maar kan het worden beperkt tot vervanging

van onderdelen. Hierdoor neemt de levensduur van een object toe. Deze vervanging moet eenvoudig en met zo min mogelijk mankracht, handelingen en middelen kunnen worden uitgevoerd. De gekozen detailleringen en bevestigingen maken dit mogelijk.

Productgrafiek en markeringen

Op sommige objecten komt productgrafiek¹¹ voor, ten behoeve van functieaanduidingen, gebruiksaanduidingen of profilering. Per object is aangegeven binnen welke zone de productgrafiek zich bevindt. Voor de overige criteria zijn het Spoorbeeld en het NS Retailbeeld van toepassing.

Op transparante glasdelen komen markeringen voor ten behoeve van de zichtbaarheid. Deze markeringen worden geïntegreerd in het glas en maken deel uit van het object. Markeringen op paviljoens geven niet alleen een 'waarschuwend signaal' maar vormen tevens een voor reizigers aantrekkelijk grafisch patroon. Het patroon benadrukt de breedte van de objecten en legt daarmee nadruk op de beleving van het stationspanorama. Ook windschermen kunnen worden voorzien van decoratieve patronen in afstemming op de markeringen van de paviljoens.

Vloermarkeringen vertonen grote onderlinge samenhang zodat de herkenbaarheid toeneemt van alle beloopbare vlakken.

Materiaal en kleur

De stationsomgeving is een drukke omgeving waarin bewegwijzering, reisinformatie maar ook commerciële uitingen om aandacht vragen. Een omgeving waarin voornamelijk harde materialen voor treinen, rails en gebouwen domineren en specifieke kleuren in het teken staan van veiligheid, oriëntatie en informatie. In deze omgeving moeten de reizigers goed zichtbaar zijn en zich op hun gemak voelen. Daarnaast mag ook het materiaalgebruik van de gebouwen meer tot uitdrukking komen.

De materiaal- en kleurkeuze voor de outillage draagt hieraan bij. Daarom biedt de outillage naast neutrale kleuren een rustig palet aan natuurlijke materialen en warmere kleuren die enige zachtheid geven aan de spoorse omgeving.

Alle materialen bieden beleefbaar comfort en sluiten aan op de diversiteit aan architectuurstijlen en stations-omgevingen. Ze hebben een solide en kwalitatief hoogwaardige uitstraling en moeten zowel binnen als buiten toepasbaar zijn. Materiaal wordt zo puur mogelijk toegepast of samengesteld uit natuurlijke materialen. Er worden geen kopieën van materialen toegepast zoals kunststoffen of laminaten met houtprints of andere materiaaleffecten. Waar mogelijk worden transparante of geperforeerde materialen toegepast om doorzicht te creëren. Er wordt gestreefd naar het gebruik van duurzame materialen, beperking van materiaal tijdens productie en niet vervuilende productietechnieken.

Gamma's voor materiaal en kleur

Er zijn materialen en kleurgamma's geselecteerd voor objecten die in dienst staan van oriëntatie en reis of juist in dienst staan van verblijf.

Objecten voor oriëntatie en reis worden gekenmerkt door het gebruik van staal en glas en toepassing van heldere informatiekleuren.

Objecten voor verblijf zijn meer divers. Paviljoens en windschermen worden gekenmerkt door staal, helder glas en neutrale kleuren zodat deze constructies zelf geen aandacht vragen en zich op bescheiden wijze voegen naar de omgeving. Zitobjecten worden juist gekenmerkt door natuurlijke materialen en materiaal-eigen kleuren zodat zij zich duidelijk onderscheiden en uitnodigen tot gebruik.

Alle ondersteunende objecten worden uitgevoerd in roestvast staal of voorzien van een neutrale grijs tint.

4.3 Profilering van lijn en vervoerder

De spoorlijnen in Nederland zijn toebedeeld aan een aantal concessieverleners. Zij mogen hun lijn of de vervoerder kenbaar maken aan de reizigers en kunnen zich door middel van de naam van de lijn, logo en huisstijlkleur onderscheiden. Op deze manier kunnen zij hun identiteit en service permanent zichtbaar maken op het station, juist als er geen trein of personeel aanwezig is.

Profilering op outillage

Bij profilering op het station komen de identiteit van het station, de lijn(en) en de vervoerders samen, maar de stationsidentiteit domineert. Profilering is daarom mogelijk op de identiteitsdragers voor oriëntatie en reis. Dit zijn de objecten die reizigers altijd gebruiken als ze op het station zijn gearriveerd, reisinformatie inwinnen, een kaartje kopen of zich oriënteren op de omgeving. De concessieverleners bepalen aan de hand van het type object of ze naast de lijn ook de vervoerder willen laten profileren. De naam van de lijn, een logo en/of huisstijlkleur worden opgenomen op vaste posities in daarvoor bestemde zones.

Stations langs een lijn

De positie van het betreffende station in het netwerk (langs een lijn of op een knooppunt) heeft invloed op de keuze voor objecten waarop wordt geprofileerd. Deze objecten kunnen vervolgens op meerdere plekken in het ontvangst- en reisdomein worden toegepast.

Op de stations die langs een lijn liggen kunnen concessieverleners van decentrale en nationale lijnen bij uitstek de lijn profileren. De kracht zit in de herhaling: reizigers vinden de huisstijlkenmerken steeds op dezelfde plek terug en ze zijn telkens op dezelfde wijze vormgegeven. Er zijn op deze stations geen andere concessieverleners vertegenwoordigd en profilering is mogelijk op alle hiervoor bestemde objecten.

Knooppuntstations

Op knooppuntstations komen de lijnen van meerdere concessieverleners samen. In het reisdomein van deze stations is profilering beperkt mogelijk om rust en overzicht te waarborgen. De knooppuntstations hebben over het algemeen een ruimer ontvangstdomein, waardoor concessieverleners juist in dit domein meer typen objecten voor profilering tot hun beschikking hebben.

Herkenbaarheid van de lijn

Op stations die langs een lijn liggen bieden de objecten die variabel zijn extra mogelijkheden om de herkenbaarheid van de lijn te vergroten.

De concessieverlener kan er bijvoorbeeld voor kiezen op ieder station binnen de mogelijkheden van de toolkit consequent hetzelfde materiaal en dezelfde kleur voor de zitobjecten te gebruiken en een voor de lijn herkenbare beplanting toe te passen. Op knooppuntstations kan dat niet. Hier prevaleert het karakter van het totale station bij de materiaal- en kleurkeuze.

Reizigers zien
wie hun reis verzorgt

4.4 Ontwerpuitgangspunten voor outillage

In deze paragraaf worden de ontwerpuitgangspunten voor de outillage beschreven. Allereerst staan in een compact overzicht de belangrijkste uitgangspunten op een rij. Daarna volgt een uitgebreidere beschrijving per objectcategorie. De objectcategorieën zijn ondergebracht

in drie reeksen waarbinnen sterke onderlinge samenhang bestaat: allereerst de identiteitsdragers voor oriëntatie en reis, vervolgens de identiteitsdragers voor verblijf en tot slot de ondersteunende objecten. Gedetailleerde ontwerpuitgangspunten per object zijn opgenomen in de bijlagen.

IDENTITEITSDRAGERS VOOR ORIËNTATIE EN REIS

- **Reisinformatie, service en kaartverkoop** worden geclusterd binnen een panelensysteem en bevinden zich altijd op een vertrouwde plek. Vorm, kleur en typografie zijn herkenbaar en er is geanticipeerd op digitalisering.

IDENTITEITSDRAGERS VOOR VERBLIJF

- **De beschutting** is divers: in het stationsgebouw, beschermd onder een kap of in een geklimatiseerde wachtruimte. Op kleine stations biedt een beschuttingssysteem naast beschutting van zitplekken ook mogelijkheden om functies als reisinformatie, service en kaartverkoop te integreren of te clusteren.
- **Wachtruimtes en kiosken** hebben allure in de vorm van 'paviljoens'. Het verblijfspaviljoen en het commercieel paviljoen hebben een identiek casco terwijl gebruik, aantal toegangen en interieur variëren. Beide paviljoens nodigen uit en tonen hun interieur. Minimale constructie en maximale transparantie garanderen het overzicht en doorzicht.
- **Zitten** is comfortabel: er zijn ruim voldoende zitplekken die door iedereen te gebruiken zijn en variatie bieden in zitmogelijkheden en gebruik. Er zijn 'comfortabele en informele zitobjecten' die kunnen worden afgestemd op het stationskarakter.
- **Groen** draagt in belangrijke mate bij aan de beleving. Het benadrukt het karakter van het station en zijn omgeving en heeft de maat en invulling die past bij de plek, het gebouw of het omringende landschap. 'Groenzone', 'groen eiland' of 'groenobjecten': groen heeft een plek op het station.

ONDERSTEUNENDE OBJECTEN

- **Windschermen** bieden beschutting aan een groep comfortabele zitobjecten. Door de diverse opstellingen is beschutting in meerdere richtingen mogelijk.
- **Leunobjecten** bieden ruimte aan kort verblijf en kunnen worden gecombineerd met windschermen, hekwerken en balustrades.
- **De perronvloer** is herkenbaar als onderdeel van het station. Ze biedt overzicht, straalt rust uit en schept ruimte. Een 'standaard elementbestrating' biedt een goede basis, terwijl gelijkwaardige alternatieven mogelijk zijn. Eenduidige veiligheids- en blindengeleidemarkeringen waarborgen op alle perrons de toegankelijkheid.
- **Verlichting** maakt ruimte en reizigers zichtbaar en is sfeermaker bij uitstek. Er wordt ruimte gegeven aan daglicht. 'Basis- en accentverlichting' bepalen samen de sfeer en lichtkwaliteit bij avond. Zo is het station gedurende de hele dag veilig, overzichtelijk en sfeervol.
- **Kranten** zijn te vinden in 'nieuwsmeubels'. Ze worden geclusterd tot grotere vrijstaande meubels. Voor alle krantenaanbieders zijn de meubels identiek.
- **Commerciële automaten** worden waar mogelijk geplaatst in de nabijheid van een paviljoen. Een omkasting verhoogt de attentiewaarde.
- **Reclame** is te vinden op zelfstandige dragers en maken geen deel uit van andere outillage. Door digitalisering kan er meer met minder dragers. Uitgangspunt bij de locatiebepaling is: statisch waar reizigers bewegen, dynamisch waar reizigers verblijven.
- **Afvalvoorzieningen** zijn op logische plekken te vinden en afval wordt gescheiden ingezameld. Ook bij retailvoorzieningen worden de afvalbakken toegepast.

Identiteitsdragers voor oriëntatie en reis

identiteitsdragers voor oriëntatie & reis

reisinformatiepaneel

servicepaneel

kaartverkooppaneel

De identiteitsdragers voor oriëntatie en reis: reis-informatie, servicevoorzieningen en kaartverkoop, zijn van primair belang voor reizigers. Zij zijn dan ook direct zichtbaar en duidelijk herkenbaar voor zowel aankomende als vertrekkende reizigers. De vormgeving van de objecten uit deze categorieën is zorgvuldig op elkaar afgestemd en vertoont de grootst mogelijke samenhang. Ze versterken elkaars attentiewaarde. Alle objecten in deze categorieën zijn vast.

De objecten voor reisinformatie, service en kaartverkoop vormen samen een modulaair systeem dat bestaat uit panelen van gelijke afmeting. Deze panelen kunnen naast elkaar worden in- of op-gebouwd waarbij inbouw de voorkeur heeft. Daarnaast kunnen ze geclusterd worden tot een grotere vrijstaande unit. Het is mogelijk om de drie functies met elkaar te combineren, afhankelijk van de situatie en benodigde capaciteit. Optioneel kunnen een serviceknop, alarmknop en een AED als extra voorzieningen worden geïntegreerd.

Door de modulaire benadering kunnen er verschillende opstellingen worden gemaakt ten behoeve van de verschillende ruimtelijke situaties. De panelen worden zoveel mogelijk beschermd zodat reizigers er op hun gemak gebruik van kunnen maken.

De panelen en hun constructies zijn identiek en rustig en recht van vorm. Details en randen vragen geen aandacht en zijn teruggebracht tot het minimum. Materiaal en kleur van constructies en randen zijn terughoudend en neutraal waardoor het beeld en de boodschap beter uitkomen.

Functieaanduidingen worden identiek vormgegeven waardoor een rustig typografisch beeld ontstaat. Op al deze objecten is profilering mogelijk binnen daarvoor bestemde zones.

REISINFORMATIE

een goed vertrekpunt

Reizigers die het station bezoeken, hebben allereerst behoefte aan de juiste en meest actuele reis-informatie. De objecten zijn daarom overduidelijk herkenbaar aan de kleurstelling van de functieaanduiding en de duidelijke typografie.

Alle informatie is geordend volgens het verwachtingspatroon van de reiziger. Bij elkaar horende functies (zien hoe laat het is, kijken hoe laat de trein vertrekt en aanvullende informatie navragen) zijn daarom dicht bij elkaar te vinden. Een serviceknop geeft toegang tot persoonlijke service.

De objecten bieden ruimte aan analoge informatie en zijn aanpasbaar aan de benodigde techniek voor toekomstige digitale reis-informatie. Uitgangspunt is: digitaal waar mogelijk, analoog zolang het nodig is. De analoge vertrekstaat is duidelijk te lezen door heldere, gelijkmatige en geïntegreerde verlichting; een digitale interface biedt onder alle omstandigheden leesbare informatie en is gemakkelijk te bedienen.

SERVICEVOORZIENINGEN

een verzorgde reis

In de directe nabijheid van de reisinformatie kunnen reizigers aanvullende reisinformatie over de lijn vinden waarvan zij gebruik maken, zoals algemene reisinformatie over het openbaar vervoer of over werkzaamheden aan het spoor.

Het servicepaneel is het object bij uitstek waarop profilering van de lijn of vervoerder plaatsvindt. Naast de daarvoor bestemde zone waarin de naam van de lijn, logo en huisstijlkleur worden opgenomen biedt het paneel ruimte aan aanvullende reisinformatie. In dit vlak mogen de huisstijlkenmerken van de lijn duidelijk zichtbaar zijn. Ook hier geeft een serviceknop toegang tot aanvullende persoonlijke service.

KAARTVERKOOP

altijd bij de hand

Nadat reizigers voldoende reisinformatie hebben, willen ze een kaartje kunnen kopen of een OV-chipkaart activeren en/of opladen. Het kaartverkooppaneel is duidelijk herkenbaar aan de functieaanduiding. De informatie op de kaartauto-maat of digitale interface is geordend volgens het verwachtingspatroon van de reiziger. Er wordt geanticipeerd op toekomstige manieren van kaartverkoop waarvoor minder inbouwdiepte nodig is. Zolang er traditionele kaartverkoopautomaten worden toegepast, wordt bij clustering gebruik gemaakt van hetzelfde type.

De objecten bieden ruimte aan alle benodigde techniek. Digitale tijdsaanduiding en een serviceknop zijn geïntegreerd. Ook hier zijn functies die bij elkaar horen (zien hoe laat het is, een kaartje kopen en assistentie vragen) ook werkelijk bij elkaar te vinden. Een digitale interface biedt onder alle omstandigheden leesbare informatie en is gemakkelijk te bedienen. Zowel de panelen als de kaartauto-maten worden uitgevoerd in een neutrale kleur.

Identiteitsdragers voor verblijf

identiteitsdragers voor verblijf

comfortabel zitobject

informeel zitobject

zitrand

groenobject

commercieel paviljoen

verblijfspaviljoen

ondersteunende objecten

leunobject

windscherm

De identiteitsdragers voor verblijf zijn de zitobjecten, de beschutting en de groendragers. Het zijn vooral deze voorzieningen die reizigers tijdens hun verblijf comfort en een specifieke beleving bieden. De vormgeving van de objecten uit deze categorieën is zowel samenhangend als divers, en maakt afstemming op het stationskarakter mogelijk. Identiteitsdragers voor verblijf kunnen zowel vast als variabel zijn.

Iedere categorie bevat meerdere objecten voor eenzelfde functie waardoor per station, per stationsdomein en per veld een keuze kan worden gemaakt uit passende objecten. Zo kent de categorie beschutting verschillende objecten om gradaties aan beschutting te bieden. Bij de zitobjecten wordt diversiteit nagestreefd zodat de zitmogelijkheden in de velden voor verblijf ook van elkaar kunnen verschillen. Ook voor de toepassing van groen zijn diverse mogelijkheden om aan te sluiten op de ruimtelijke context.

De paviljoens, het beschuttingssysteem voor het kleine station en de windschermen vertonen grote samenhang. Ze kennen een beperkt materiaal- en kleurgamma en zijn, waar relevant, in hun afmetingen op elkaar afgestemd.

Zitobjecten en groendragers hebben variabele kenmerken om daarmee afstemming op het stationskarakter mogelijk te maken. Juist deze variatie en afstemming vergroot de diversiteit in beleving. Doordat voor deze objecten verschillende vormvarianten en uitgebreidere materiaal- en kleurgamma's beschikbaar zijn, kan per station een passende keuze worden gemaakt.

ZITOBJECTEN

meer dan wachten

Een publieke ruimte is aantrekkelijk en uitnodigend wanneer er voldoende comfortabele plekken zijn om te zitten. Zitten is meer dan wachten. Het is ook kijken en praten, nog even lezen of werken, iets eten of drinken. Ontmoetingsplek, werkplek of zitplaats in de zon: reizigers kiezen zelf hun plek en zithouding. Royaal en comfortabel met een steun in de rug, informeel op kleine speelse objecten of leunend met de rug uit de wind. Daarom bieden de zitobjecten diversiteit in gebruik en beleving, passend bij het veld waarin ze worden toegepast.

In alle velden met zitobjecten is ruimte voor reizigers die samen willen zitten en reizigers die alleen willen zitten. Op ieder station zijn ruim voldoende comfortabele zitobjecten aanwezig. Reizigers kunnen daarnaast kiezen uit diverse andere zitmogelijkheden. Er zijn drie typen zitobjecten: het comfortabel zitobject, het informeel zitobject en het leunobject. Door toepassing van zitranden bij groen is het bovendien mogelijk om dicht bij het groen te verblijven.

Alle zitobjecten hebben rustige vormen en comfortabel afgeronde rug-, zit- en/of knieprofielen. De comfortabele en informele zitobjecten en de zitrand bij groen hebben een vergelijkbaar zitprofiel zodat er samenhang ontstaat in zithoogtes en afrondingen.

Comfortabel zitobject

Het comfortabel zitobject voorziet in een uitgelezen plek voor een comfortabele manier van wachten en is op ieder station aanwezig. Het is werkplek, ontmoetingsplek en rustplek ineen en biedt al deze mogelijkheden door een flexibel toepasbaar systeem

van zitdelen, rugdelen en armsteunen. Het object bestaat uit een uitgebreide reeks varianten met dezelfde rustige en langwerpige vorm: met of zonder rug, lang of kort, enkel of dubbel. De delen kunnen aan elkaar worden gekoppeld tot grotere lengtes en er kunnen verschillende opstellingen mee worden gemaakt.

Het object is royaal in afmetingen zodat reizigers er zelf hun zitruimte en zithouding kunnen bepalen en er ook comfortabel samen en naast elkaar kunnen zitten. Door een speelse plaatsing van armsteunen op de lange delen wordt ieder object in smalle en bredere zitplekken verdeeld. Smalle armsteunen bieden steun bij het gaan zitten en opstaan en brede armsteunen bieden daarnaast ruimte aan bijvoorbeeld boek, krant, laptop of etenswaar. Korte delen bieden ruimte aan bagage of vormen een extra zitplek op de koppen van een rij waarmee zij de rijen visueel beëindigen.

De zitobjecten hebben een warme uitstraling. Ze zijn uitvoerbaar in meerdere kleuren, waarvoor een gamma is samengesteld. De korte delen kunnen in meerdere materialen worden uitgevoerd.

Informeel zitobject

De informele zitobjecten worden in speelse groepen geplaatst zodat reizigers keuze hebben uit een individuele plek of juist in een groepje bij elkaar kunnen zitten. Ook wanneer er weinig reizigers aanwezig zijn vormt de groep objecten een levendige plek.

Reizigers kunnen zelf hun oriëntatierichting kiezen. De alzijdige, eenvoudige en gesloten vorm geeft het een zekere stoerheid en is gebaseerd op een cirkel waarmee een reeks verschillende varianten te maken is. Hieruit kan per station een keuze

worden gemaakt. Onder het object is geen ruimte zodat vuil er zich niet verzamelt en het onderhoud tot een minimum is beperkt.

Leunobject

Ondersteunend object in deze categorie is het leunobject, een flexibel toepasbare leunsteun die kan worden bevestigd aan een windscherm, hekwerk, balustrade of een transparante wand. De vorm is rustig en biedt een comfortabele zit bij kort gebruik. Door het rustige en eenduidige materiaalgebruik past het bij de objecten waaraan hij wordt bevestigd. Wanneer toegepast op een windscherm of tegen een wand biedt de afstand tussen het object en het scherm of de wand voldoende ruimte aan de ruggen van de gebruikers. Het leunobject is tot grote lengtes te koppelen zonder nadrukkelijk zichtbare deelnaden of benadrukking van zitplaatsen.

BESCHUTTING

een transparant principe

Stations staan onder invloed van wind, zon en regen; weersomstandigheden die grote invloed hebben op de beleving van het verblijf. Beschutting beschermt reizigers daartegen. Het type beschutting hangt af van de stationscategorie en de verwachting van de reizigers. Daarom kent de outillage objecten die beschutting op het perron bieden in verschillende gradaties, waarbij ook comfort en veiligheid belangrijk zijn voor een aangenaam verblijf.

Op een groot station bieden het stationsgebouw of een goede perronkap al beschutting. Extra beschutting op het perron wordt dan geboden door windschermen of geklimatiseerde verblijfspaviljoens. Op veel kleine stations is het stationsgebouw niet opengesteld voor reizigers of is geen stationsgebouw aanwezig. Hier komt een beschuttingssysteem, optioneel in combinatie met een verblijfspaviljoen.

Alle beschuttingsobjecten zijn zo transparant mogelijk ten behoeve van de ruimtelijke beleving, het doorzicht en overzicht. Een modulaire opbouw maakt verschillende afmetingen en daarmee flexibiliteit in plaatsing mogelijk.

Paviljoens

Reizigers worden het meest comfortabel beschut in de geklimatiseerde verblijfspaviljoens. Ze bieden niet alleen beschutting tegen wind en neerslag, maar worden geventileerd en afhankelijk van de buitentemperatuur verwarmd of gekoeld. De paviljoens zijn transparant, uitnodigend en tonen hun interieur. Doordat de comfortabele zitobjecten centraal in het verblijfspaviljoen staan, hebben de reizigers binnen uitzicht op de omgeving, terwijl reizigers die buiten zijn kunnen zien wie er binnen is. Het dak krijgt als 'vijfde gevel' alle aandacht omdat paviljoens ook van bovenaf zichtbaar kunnen zijn. Benodigde installaties worden onzichtbaar in het casco geïntegreerd. Door één casco toe te passen voor commercie en verblijf, wordt de grootst mogelijke samenhang en rust nagestreefd en voegen de paviljoens zich bescheiden naar de verschillende architectuurstijlen van de stations.

Beschuttingssysteem

De beschutting op kleinere stations vraagt om zorg en aandacht omdat op deze stations vaak geen stationsgebouw of perronkap aanwezig is. Er is grote behoefte aan beschutting, herkenbaarheid en overzicht. Op deze stations kan een beschuttingssysteem worden toegepast. Het systeem biedt, naast beschutting van zitplekken de mogelijkheid om zowel reisinformatie, service en kaartverkoop als een nieuwsmeubel of commerciële automaat te integreren of te clusteren. De reizigers zijn bij het gebruik van deze objecten beschut tegen invallend zonlicht, wind en neerslag.

De vormgeving van het beschuttingssysteem speelt ook een rol in de herkenbaarheid van het station. Uitgangspunt is dat vanuit de omgevingszijde het station als het station herkenbaar is, en dat reizigers het vanuit de treinzijde als het station van hun bestemming herkennen.

Windscherm

Ondersteunend object in deze categorie is het windscherm. Windschermen bieden als royale transparante kamerschermen beschutting aan een veld met comfortabele zitobjecten. Bovendien zijn ze aan beide zijden voorzien van een leunobject. Ook de windschermen worden modulair opgebouwd en hebben een bescheiden constructie en detaillering. Om ze extra allure te geven kunnen ze verbijzonderd worden met prints, glastinten of lichteffecten.

GROEN EN GROENDRAGERS

grote groene gebaren

Groen maakt waar mogelijk deel uit van de stationsinrichting. Het verbindt het station ruimtelijk met zijn omgeving, versterkt de relatie met het landschap en vergroot de herkenbaarheid van een station. Ook op de perrons en in stationsgebouwen wordt groen gewaardeerd. Levende beplanting verandert door de seizoenen heen van kleur, vorm en structuur en draagt daarmee in belangrijke mate bij aan de beleving van reizigers. Om deze kwaliteiten tot uitdrukking te brengen wordt levend groen, zodra de ruimte het toelaat, toegepast.

Uitgangspunt voor de toepassing van groen is het 'grote gebaar': eenvoud op hoofdlijnen, goede verhoudingen tussen drager en beplanting en een gevarieerd aanbod aan soorten om daarmee het stationskarakter te versterken. De beplanting heeft het hele jaar iets te bieden. Bestaande volwassen bomen, hagen en perken blijven zoveel mogelijk gehandhaafd en worden waar nodig aangevuld.

Beplanting en stationskarakter

Hoogte, soort en kleur van de beplanting zijn afgestemd op het stationskarakter. Op het ene station ondersteunen aantrekkelijk beplante groenobjecten het monumentale karakter, terwijl op een ander station streekeigen beplanting het landelijke karakter versterkt.

Een beplantingslijst waarin zowel 'spoorproef' als interieurbestendige soorten zijn opgenomen biedt variatie in beleving door middel van plantsoorten die geselecteerd zijn op basis van een aantrekkelijke bloeiwijze, vruchtvorming, geur of het wisselende beeld tijdens de seizoenen.

Om overzicht en doorzicht te garanderen worden drie beplantingstypen toegepast die passen bij verschillende dragers: bodembedekkers, heesters, hagen en bomen.

Groendragers

Eenheid in verscheidenheid ontstaat doordat een compact aantal 'groendragers' wordt toegepast, terwijl er een grote diversiteit aan geschikte plantsoorten wordt gebruikt. Er zijn verschillende mogelijkheden om groen in en rond het station toe te passen: door middel van een groenzone, een groen eiland en groenobjecten.

Zitranden en groenobjecten zijn royaal in afmeting en rustig van vorm en materiaal. Afhankelijk van de stationscategorie is er keuze in materiaal mogelijk. Daarbij moet een zo groot mogelijke samenhang met de vloer worden nagestreefd.

Groenzone

De groenzone die veelal op kleine stations voorkomt, is de langgerekte beplantingszone langs een zijperron, zoals bijvoorbeeld het talud. De groenzone kan aan de perronzijde worden voorzien van een vlakke opsluitband. Optioneel wordt een zitrand toegepast. Daarnaast is het mogelijk om comfortabele zitobjecten of leunobjecten te laten grenzen aan een groenzone waardoor levendige verblijfsplekken ontstaan.

Groen eiland

Op de eilandperrons kunnen buiten de perronkap groene eilanden worden toegepast die de reizigers uitnodigen om verder het perron op te gaan. Het groene eiland wordt waar mogelijk omsloten door middel van een zitrand, die uitnodigt tot verblijf. In de andere gevallen wordt een vlakke of verhoogde opsluitband toegepast.

Groenobject

Als beplanting in de volle grond niet mogelijk is, kunnen op grotere stations hoge of lage groenobjecten worden toegepast. Hoge groenobjecten kunnen zowel binnen in de stationshal of op het perron onder de kap worden geplaatst, als buiten op een eilandperron worden toegepast. Lage groenobjecten worden alleen binnen in de stationshal toegepast. Zowel hoge als lage groenobjecten worden in groepen geplaatst zodat zij met elkaar een groter geheel vormen.

Om samenhang te verkrijgen worden groendragers die zich in het zelfde stationsdomein bevinden, voorzien van dezelfde beplanting.

Ondersteunende objecten

Ondersteunende objecten bieden de reizigers gebruiksgemak tijdens hun verblijf op het station. Perronvloer, verlichting, retailvoorzieningen, mediadragers en afvalvoorzieningen: zij hebben allemaal hun eigen functie en belevingswaarde en zijn terughoudend vormgegeven. Ondersteunende objecten zijn altijd vast.

De maatvoering van de ondersteunende objecten staat in relatie tot het gebruik. Alle ondersteunende objecten hebben goede ergonomische eigenschappen. Samenhang wordt vooral bereikt met rustige vormgeving en beperkte materiaal- en kleurgamma's, waarin materiaaleigen kleuren en neutrale grijsen overheersen. De objecten uit de categorieën: retailvoorzieningen, mediadragers en afvalvoorzieningen worden in hetzelfde materiaal en in dezelfde kleur uitgevoerd waardoor ze zich bescheiden voegen naar de uitgesproken uitstraling van het overige meubilair.

PERRONVLOEREN

een goede basis

De perronvloer is het podium waarop het dynamische schouwspel van reizen en verblijven zich afspeelt. Ze heeft een eigen en onderscheidende kwaliteit en uitstraling waardoor zij herkenbaar is als de vloer van het perron. Ze biedt overzicht, ademt rust uit en schept ruimte.

De markeringen waarborgen overal de toegankelijkheid. Ze worden in vorm en kleur op elkaar afgestemd en worden eenduidig en consistent toegepast. Naast de veiligheids- en blindengeleide-markeringen worden er geen sterk contrasterende kleurvlakken of belijningen toegepast zodat de vloer als een consistent geheel blijft ogen. Er wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van een elementbestrating.

De standaard perronbestrating biedt een goede basis aan zoveel mogelijk stations. Formaten en bestratingsverbanden benadrukken de breedte van het perron. Een gelijkwaardig alternatief voor de standaard is mogelijk, mits het alternatief voldoet aan dezelfde eisen op het gebied van belevingskwaliteit, functie en beheer.

ondersteunende objecten

perronvloer

nieuwsmeubel

commerciële automaat

reclamedrager

beeldscherm

afvalbak

rookzuil

VERLICHTING

ruimte voor licht

Licht is een prachtig immaterieel middel, zowel overdag als in de avond. Licht verlevendigt de ruimte en is sfeermaker bij uitstek. Licht heeft veel invloed op de beleving, ook al zijn reizigers zich hier meestal niet van bewust. Het maakt de ruimte en reizigers zichtbaar en versterkt het gevoel van veiligheid. Een sfeervol verlicht station benadrukt het karakter van de stationsdomeinen en de velden. Goede verlichting laat de ruimte zien zoals die bedoeld is en toont reizigers op hun best.

Een goed lichtplan is meer dan het verantwoorden van de juiste lichtwaarden. Voor ieder station wordt op maat bepaald hoe dag- en kunstlicht, zichtbaarheid, sfeer, techniek en duurzaamheid samenkomen. Het effect van verlichte reisinformatie, service, bewegwijzering en mediadragers wordt hierin meegenomen. Het integrale lichtplan waarborgt de balans in lichtverdeling en verlichtingssterkte in het horizontale en verticale vlak, zorgt voor een goede gezichtsherkenning en garandeert een zichtbare instap van de trein.

Daglichttoetreding heeft waar mogelijk de voorkeur. Aanvullend en bij avond kan basis- en accentverlichting worden toegepast.

RETAILVOORZIENINGEN

aantrekkelijk en verleidelijk

Retailvoorzieningen zoals het nieuwsmeubel en de snoep- en drankautomaat zijn niet meer weg te denken uit het station.

Nieuwsmeubel

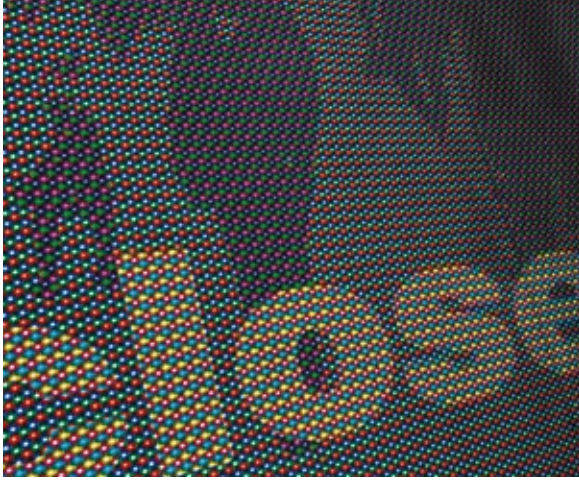
Nieuwsmeubels worden vrijstaand toegepast. Ze worden geclusterd tot een groter meubel zonder transparantie, doorzicht en overzicht op de ruimte te verliezen. De nieuwsmeubels hebben goede ergonomische eigenschappen voor reizigers die de krant pakken en voor bezorgers die de meubels vullen.

De vormgeving van de meubels is voor alle krantenaanbieders hetzelfde. Binnen een cluster van nieuwsmeubels kunnen krantenaanbieders zich van elkaar onderscheiden met het logo en de huisstijlkleur van de betreffende krant. Het logo heeft attentiewaarde en is van een afstand goed zichtbaar.

Omkastings commerciële automaat

De commerciële automaten bieden een ander gemak. Fris, koffie en andere versnaperingen zijn snel verkrijgbaar. Deze automaten zijn doorgaans alleen aan de gebruikszijde op hun attentiewaarde ontworpen. Daarom worden automaten, zowel bij plaatsing rug-aan-rug als zij-aan-zij, voorzien van een omkastings met een rustige decoratieve toepassing die de attentiewaarde verhoogt.

Deze objecten worden vormgegeven als een 'duo'. Ze worden gekenmerkt door rechte licht afgeronde vormen met een decoratieve toepassing en uitgevoerd in een beperkt materiaal- en kleurgamma.

MEDIADRAGERS

tijd voor fascinerende beelden

Grote aantallen reizigers zien dagelijks de reclame-uitingen op het station. De afwisseling, het krachtige beeld of de prikkelende boodschap verlevendigt de ruimte en voedt het gesprek van de dag. Digitalisering en bewegende beelden hebben de toekomst. Daardoor kan er meer met minder. Door toepassing van dragers voor (semi-)dynamische reclame wordt het aantal plekken voor reclameboodschappen teruggebracht.

Vrijhangende beeldschermen boven een groep comfortabele zitobjecten met daarop een interessante programmering - 'geen stoorzender maar een spoorzender' - bieden reizigers extra comfort. De reizigers hebben zelf de keuze: wel kijken of niet kijken. Gebruikte technieken bieden optimale kleur- en beeldweergave.

Bewegende beelden hebben echter tijd nodig om te worden begrepen, terwijl statische beelden ook vanuit de trein gezien kunnen worden. Uitgangspunt voor de toepassing van mediadragers is daarom: statisch waar de reiziger beweegt, dynamisch waar de reiziger verblijft. Zo worden de beelden het beste gezien en blijft tegelijk de circulatie gewaarborgd.

Reclamedragers en beeldschermen zijn rustig vormgegeven en bescheiden gedetailleerd. Kleur en materiaal zijn terughoudend. Daardoor komen beeld en boodschap beter uit en vragen de frames zelf geen aandacht. De mediadragers maken geen deel uit van andere outillage. Zo blijven overzicht en doorzicht gehandhaafd en kunnen technische ontwikkelingen flexibel worden ingevoerd. Beide media kunnen met culturele content een publieke rol vervullen.

AFVALVOORZIENINGEN

verzamelen als onzichtbare kracht

Een uitnodigend station is opgeruimd en schoon, maar waar mensen zijn is afval. Op het station zorgen de afvalbak en de rookzuil ervoor dat reizigers hun omgeving kunnen schoonhouden.

Afvalbak

In alle stations wordt een afvalbak voor gescheiden afvalinzameling toegepast, ook bij retail. De afvalbak wordt altijd vrijstaand in de ruimte geplaatst. Door zijn afgeronde vorm kunnen reizigers gemakkelijk om de afvalbak heen bewegen. De afvalbak wordt zowel binnen als buiten toegepast, zonder significant onderscheid in vormgeving.

Rookzuil

De rookzuil biedt rokers de gelegenheid om te roken en genereert ontmoeting met mederokers zonder overlast te veroorzaken.

Afvalbak en rookzuil vormen een 'duo' en worden in samenhang geselecteerd. Ze worden gekenmerkt door rustige, cilindrische of afgeronde vormen en uitgevoerd in een beperkt materiaal- en kleurgamma. Ze zijn vanuit alle richtingen te benaderen en gebruiken en kennen geen voor- en achterkant. De productgrafiek is vanaf alle zijden leesbaar en laat duidelijk zien hoe ze worden gebruikt. Beide objecten hebben een goede ergonomische eigenschappen voor zowel reizigers die ze gebruiken als medewerkers die ze legen.

NIET BESCHREVEN OBJECTEN

rust en continuïteit

Niet alle ondersteunende objecten zijn in deze visie expliciet beschreven. Ook de objecten die niet zijn beschreven, worden gekenmerkt door rustige continue vormen en worden uitgevoerd in terughoudende materiaal- en kleurgamma's. Voor een groot aantal van deze objecten zijn ontwerppunten vastgelegd in de bijlagen.

Wanneer nieuwe objecten in het station hun intrede doen worden ook voor deze objecten ontwerppunten vastgelegd.

NAWOORD

In deze visie staat beschreven met welke inrichtingsprincipes en ontwerpuitsgangspunten de Nederlandse stations waarover ProRail en NS Poort de regie voeren de komende decennia worden ingericht. Het resultaat is een heldere en leesbare inrichting van stations. De reizigers en gebruikers van de stations weten ongeacht het station wat men er kan verwachten: de volgorde van de objecten is immers op ieder station vergelijkbaar.

Niet alleen de beleving van de reizigers is het uitgangspunt van deze visie. Ook in het Stations-concept, het Spoorbeeld, NS Retailbeeld, Basisstation en OBA zijn al kaders vastgelegd. Samen met deze visie staan zij garant voor de beoogde kwaliteit. Daarnaast hebben de beheer- en onderhoudsaspecten en de functionele specificaties samen met een gedegen bedrijfseconomische afweging de ambitie bepaald. Op basis daarvan worden realistische en haalbare keuzes voor de implementatie gemaakt.

Voor diegenen die daadwerkelijk met de visie gaan werken zijn bijlagen en een handleiding beschikbaar die verder uitgewerkte informatie geven over de toolkits, inrichtingsprincipes en ontwerpuitsgangspunten. Met voorbeelden en afbeeldingen wordt verduidelijkt hoe de visie wordt toegepast. Ook wordt in de handleiding een verband gelegd met de belangrijkste regelgeving die vanuit andere bronnen van toepassing is op stations. De handleiding is een 'groeidocument' dat naar aanleiding van praktijkervaringen wordt aangepast.

Iedere vijf jaar wordt bekeken of de visie aan moet worden gepast op basis van de laatste inzichten. De visie heeft veel aanknopingspunten met andere projecten. Er is voor gekozen een aantal van deze 'parallele' trajecten niet in deze visie op te nemen. Het gaat hierbij om bewegwijzering, infoplus, stationssigning en branding.

De ontwerpuitsgangspunten zijn zo geformuleerd dat ze leiden tot eenheid en samenhang op de stations. Hierbij blijft ruimte bestaan voor het eigen karakter van een station en is aandacht voor de inpassing in de omgeving.

ProRail, NS Poort en Bureau Spoorbouwmeester vertrouwen er op dat deze visie eigen collega's, ingenieursbureaus, ontwerpers en leveranciers houvast biedt bij de inrichting van stations. Het resultaat is een overzichtelijk en comfortabel station waarin reistijd eigen tijd wordt en reizigers zich thuis voelen.

De nieuwe generatie outillage
geeft alle stations een nieuw elan

COLOFON

De visie op de stationsoutillage is een gezamenlijke visie van:

ProRail

ProRail

NS Poort

Bureau Spoorbouwmeester

Samenstelling visie in opdracht van ProRail:

Blom&Moors ontwerp openbare ruimte, 's-Hertogenbosch

blom&moors
ontwerp openbare ruimte → design for public space

Vormgeving:

één op één, 's-Hertogenbosch

Beeldverantwoording:

Diverse foto's afkomstig uit het fotoarchief van Blom&Moors

Gerlo Beernink Fotografie, pagina 11, 13 en 49

UN studio, pagina 21

Drukwerk:

Drukkerij Wihabo, Geffen

Dit boek is gedrukt op FSC gekeurde papiersoorten

Definitief maart 2011

Copyright: ProRail 2011